

หลักการฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปในทางแพ่ง: ศึกษาเปรียบเทียบ

The Doctrine of Change of Contractual Foundation: A Comparative Civil Law Perspective

ณัฐวีร์ เนียมมี

นักศึกษานิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Natthawee Neammee

Master of Laws Candidate, Thammasat University

ธัญพร มีดวง

นิติกร ธนาคารออมสิน

Tunyaporn Meeduang

Lawyer, Government Savings Bank

ปริมวิศา ทองฉ้วน

นิติกรศูนย์นิติศาสตร์ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Primwisa Thongcha-on

Legal Officer, Law Center, Faculty of Law, Thammasat University

วันที่รับบทความ 4 มิถุนายน 2568; วันที่ตอบรับบทความ 20 มิถุนายน 2568

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ในการสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการจากการศึกษาเปรียบเทียบการใช้และการตีความกฎหมายของประเทศไทย สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี ประเทศฝรั่งเศส และประเทศอังกฤษ กล่าวคือ ผู้จัดทำมีความมุ่งหมายในการสกัดแนวทางการใช้และการตีความกฎหมายแพ่งที่บังคับใช้อยู่ในปัจจุบัน วิเคราะห์ข้อดีข้อเสียของการใช้และการตีความกฎหมายในแง่หน้าที่ของคู่สัญญาและผลของสัญญาในกรณีที่รากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปเนื่องมาจากเกิดเหตุการณ์ที่ไม่สามารถคาดหมายได้ ผลการศึกษาพบว่า กฎหมายไทยปัจจุบันไม่มีบทบัญญัติเฉพาะสำหรับปรับใช้แก่กรณี และการปรับใช้ตามบทบัญญัติปัจจุบันย่อมก่อให้เกิดความไม่กินเกลียวกันในบางประการ ผู้เขียนจึงได้เสนอเพิ่มเติมบทบัญญัติกฎหมายโดยการนำหลักกฎหมายต่างประเทศที่ผู้เขียนได้นำมาศึกษาเปรียบเทียบซึ่งเป็นหลักกฎหมายที่ผู้เขียนเห็นว่าหากนำมาเพิ่มเติมในบทบัญญัติของไทยที่มีอยู่จะสอดคล้องกับบริบทสังคมไทยเพื่อประโยชน์และความเป็นธรรมแก่คู่สัญญา

คำสำคัญ: รากฐานแห่งสัญญา, ข้อขัดข้องอันร้ายแรง, พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไป

Abstract

This article aims to contribute to academic knowledge through a comparative study of the application and interpretation of civil law in Thailand, the Federal Republic of Germany, France, and England. The author seeks to extract interpretative and applicative approaches under the current civil law systems, focusing on the duties of the contracting parties and the legal effects of contracts in situations where the contractual foundation is altered due to unforeseen circumstances. The study reveals that Thai law currently lacks specific provisions to address such cases. The application of existing provisions may, in certain respects, lead to inconsistencies and legal uncertainty. Accordingly, the author proposes amendments to Thai civil law by incorporating selected foreign legal principles studied in this article. These proposed amendments aim to better reflect the Thai social context and to ensure fairness and justice for contracting parties.

Keywords: the contractual foundation, frustration, change in circumstance

1. บทนำ

เมื่อคู่สัญญาตกลงเข้าทำสัญญากัน โดยปกติก็ต้องผูกพันไปตามนั้นตามหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) อย่างไรก็ดี อาจมีบางกรณีที่เกิดอุปสรรคในการชำระหนี้เกิดขึ้นซึ่งมีผลให้คู่สัญญา ไม่อาจปฏิบัติตามสัญญาได้ หรือยังคงสามารถปฏิบัติตามสัญญาได้อยู่ แต่การปฏิบัติตามสัญญานั้นก่อให้เกิดความยากลำบากในการปฏิบัติการชำระหนี้ของลูกหนี้เป็นอย่างมาก จนกระทบต่อรากฐานแห่งสัญญา ทำให้พฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญานั้นเปลี่ยนแปลงไป ปัจจุบันกฎหมายของต่างประเทศบางประเทศมีทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวแล้ว เช่น บทบัญญัติมาตรา 313 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน บทบัญญัติมาตรา 1195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส และหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ของกฎหมายอังกฤษ ซึ่งทั้งสามหลักการข้างต้นนั้นเป็นบทบัญญัติที่ให้ความเป็นธรรม แก่คู่สัญญาโดยเฉพาะเมื่อเกิดกรณีที่มีพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป เช่น เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ วิกฤติโรคระบาด ภาวะสงคราม ภาวะภัยพิบัติทางธรรมชาติ ทำให้การปฏิบัติการชำระหนี้ ตามสัญญาเป็นไปอย่างยากลำบาก ส่งผลให้รากฐานแห่งนิติกรรมสัญญาเปลี่ยนแปลงไป จะเห็นได้ว่ากฎหมายต่างประเทศมีกลไกในการแก้ปัญหาข้อเท็จจริงเหล่านี้โดยตรง

ส่วนประเทศไทยนั้นไม่มีบทบัญญัติที่รองรับหลักการนี้ไว้โดยเฉพาะ ทั้งที่ข้อเท็จจริงที่เป็นปัญหาดังกล่าวก็อาจเกิดขึ้นได้ในประเทศไทย สังเกตได้จากวิกฤตโรคระบาดโควิด-19 ที่ทำให้ห้างสรรพสินค้ามีผู้มาใช้บริการน้อยลงอย่างมาก เกิดปัญหาว่าหากเหล่าผู้เช่าที่ได้ทำสัญญาเช่ากับห้างสรรพสินค้าไว้แล้ว ก่อนเกิดวิกฤตโรคระบาดโควิด-19 จะสามารถเจรจากับทางห้างสรรพสินค้าเพื่อขอแก้ไขข้อสัญญาได้หรือไม่ หรือสัญญาจะสิ้นสุดไปโดยทันทีหรือไม่ ปัญหาของประเทศไทยคือเมื่อเกิดปัญหาข้างต้นประเทศ

ไทยยังไม่มีบทบัญญัติกฎหมายเฉพาะที่จะนำมาปรับใช้แก่กรณีดังกล่าว จำต้องพิจารณาหลักกฎหมายที่จะนำมาปรับใช้แก่ข้อเท็จจริงเป็นกรณี ๆ ไป หากพิจารณาตัวอย่างปัญหาเรื่องสัญญาเช่าห้องในห้างสรรพสินค้าจะพบว่า กรณีดังกล่าวไม่อาจนำเรื่องการชำระหนี้ตกเป็นพันวิสัยมาปรับใช้ แต่หากจะให้ปฏิบัติตามสัญญาต่อไปตามหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) ก็จะทำให้เกิดความยากลำบากแก่ลูกหนี้เกินสมควร และอาจกระทบต่อหลักสุจริตได้

บทความฉบับนี้จึงมุ่งศึกษาแนวทางในการนำบทบัญญัติของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยที่มีอยู่ในปัจจุบันมาปรับใช้แก่กรณีข้อเท็จจริงที่มีพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป และวิเคราะห์ต่อการปรับใช้ตามกฎหมายที่มีอยู่ในปัจจุบันนั้นมีความเป็นไปได้หรือไม่ หากมีปัญหาในการนำบทบัญญัติปัจจุบันปรับใช้แก่กรณี ควรเสนอแก้ไขปัญหาในกรณีดังกล่าวอย่างไร โดยจะเริ่มศึกษาจากหลักกฎหมายของกฎหมายต่างประเทศ ได้แก่ หลักกฎหมายของสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี หลักกฎหมายของประเทศฝรั่งเศส และหลักกฎหมายของประเทศอังกฤษ รวมถึงวิเคราะห์ข้อดีข้อเสียของหลักกฎหมายในแต่ละประเทศ เพื่อหาแนวทางที่เหมาะสมและเป็นธรรมแก่คู่สัญญาที่สุดในการปรับใช้กับประเทศไทย

2. แนวคิดและวิวัฒนาการของหลักรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป

หลักรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนไปนั้น อาจมีความสับสนในทางวิชาการว่ามีต้นกำเนิดมาจากกฎหมายโรมันหรือไม่ ซึ่งแท้จริงแล้วมิได้มีจุดกำเนิดจากกฎหมายโรมัน¹ แต่เริ่มในสมัยยุคกลาง² ซึ่งเป็นยุคสมัยที่เริ่มต้นหลังจากการล่มสลายของจักรวรรดิโรมันตะวันตกในปี ค.ศ. 476 และมีระยะเวลาตั้งแต่ศตวรรษที่ 6 ถึงศตวรรษที่ 15³ อย่างไรก็ตาม ในช่วงสมัยโรมัน หลักการดังกล่าวก็มีนักคิดชาวโรมันคนสำคัญอย่างซีเซโร (Cicero) ซึ่งได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากสำนักสโตอิกอย่างเพลโต (Plato) และอริสโตเติล (Aristotle) ถึงขนาดกล่าวได้ว่า “ซีเซโรเป็นนักคิดสำนักสโตอิกแห่งโรมัน”⁴

ซีเซโร (Cicero) ได้กล่าวถึงหลักพฤติการณ์เปลี่ยนไป แต่ก็ยังไม่ถูกขัดเกลามาเป็นหลักรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งในกฎหมายโรมันและการจัดทำประมวลกฎหมายของจัสติเนียนไม่มีการกล่าวถึงหลักการนี้ของซีเซโร (Cicero) แต่หลักการของซีเซโร (Cicero) ก็ได้รับการพัฒนาจากงานเขียน

¹ James Gordley and others, *An Introduction to The Comparative Study of Private Law Readings*, (England: Cambridge University Press, 2021), p. 49.

² W A Ramsden QC, “Supervening Impossibility of Performance and Changed Circumstances in German Law,” *Contemporary Roman-Dutch Law (THRHR)*. vol. 39 p 36 (1976).

³ วรเจตน์ ภาคิรัตน์, *ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร: อานกฤษฎา, 2561), หน้า 127.

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 106-107.

เชิงปรัชญา และกฎหมายศาสนจักร (Canon Law) จนกลายเป็นหลักรากฐานของสัญญาเปลี่ยนแปลงไป⁵ จึงอาจกล่าวได้ว่า หลักรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปนั้น ไม่ได้เริ่มต้นจากกฎหมายโรมัน แต่เริ่มจากซีเซโร (Cicero) ซึ่งเป็นนักคิดชาวโรมัน และถูกพัฒนาในสมัยกลางอย่างเช่น นักบุญออกัสติน (Augustine) นักบุญทอมัส อควีนาส (Saint Thomas Aquinas) และสมัยใหม่ อย่างเช่น ฮิวโก กรอเชียส (Hugo Grotius)

2.1 สมัยกรีก และโรมัน

ซีเซโร (Cicero) เป็นผู้ทรงอิทธิพลในแนวคิดของนักบุญออกัสติน (Augustine) และฮิวโก กรอเชียส (Hugo Grotius) ซึ่งเป็นนักคิดในสมัยกลาง และสมัยใหม่⁶ แนวคิด เรื่อง พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไป ได้ถูกกล่าวถึงในงานเขียนของซีเซโร (Cicero) ชื่อ “ว่าด้วยหน้าที่” หรือ “ว่าด้วยพันธะผูกพัน” (De Officiis) ซึ่งเป็นงานเขียนที่อธิบายคุณลักษณะในทางอุดมคติของการประพฤติปฏิบัติในทางสาธารณะ⁷ ในงานเขียนเล่มที่ 1 ว่าด้วยหน้าที่ (De Officiis) ซีเซโร (Cicero) ได้เขียนว่า “สัญญาบางครั้งไม่ควรรักษาไว้ และความไว้วางใจก็ไม่ได้หมายความว่าต้องให้กลับคืนเสมอไป สมมติว่ามีบุคคลฝากดาบไว้กับท่านในขณะที่เขามีสติสัมปชัญญะปกติ และมาทวงคืนในขณะที่เขาอยู่ในภาวะที่ไม่สมประกอบ การคืนดาบให้เขาถือเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรม และเป็นหน้าที่ของท่านที่จะไม่ดำเนินการเช่นนั้น”⁸ ในเวลาต่อมา เซเนกา (Seneca) ได้เขียนงานชิ้นหนึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมชื่อว่า “ว่าด้วยผลประโยชน์” (De Beneficiis (On Favours)) เขาได้กล่าวถึงงานเขียนของซีเซโร (Cicero) เพิ่มเติมถึงหลักรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปตามตัวอย่างเรื่องการคืนดาบที่ซีเซโร (Cicero) เคยกล่าวว่า “เงื่อนไขทุกอย่างต้องดำรงอยู่เหมือนขณะที่ข้าได้ให้สัญญา หากท่านประสงค์ให้ข้ามีความรับผิดชอบตามเกียรติในการปฏิบัติตามสัญญานั้น จะมีการเปลี่ยนแปลงใดที่ยิ่งใหญ่ไปกว่าการค้นพบว่าท่านเป็นบุคคลที่ไม่ดีและไร้คุณค่า ข้าจะไม่มอบสิ่งที่ตั้งใจจะให้แก่บุคคลที่ไม่สมควร และข้าก็มีเหตุผลที่จะรู้สึกโกรธท่านจากกลลวงที่ท่านได้ใช้กับข้าอีกด้วย” โดยยกตัวอย่างแบบเข้าใจง่าย ๆ ว่า “คำสัญญาในการคืนดาบจะไม่มีผลผูกพัน หากมีคนนั้นพยายามทำร้ายพ่อของคุณ”⁹ และได้ขยายความเพิ่มเติมในตัวอย่างเรื่องการคืนดาบให้คนบ้าของซีเซโร (Cicero) ว่า “หากต้องการให้มีการปฏิบัติตามสัญญาที่ต้องคืนดาบนั้น เงื่อนไขที่เป็นรากฐานของสัญญา

⁵ W A Ramsden QC, “Supervening Impossibility of Performance and Changed Circumstances in German Law,” p 367.

⁶ วรเจตน์ ภาคิรัตน์, ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา, หน้า 118-119.

⁷ วรเจตน์ ภาคิรัตน์, ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา, หน้า 114.

⁸ Andrew Hutchison, “Change of Circumstance in Contract Law: The Clausula Rebus Sic Stantibus,” *Contemporary Roman-Dutch Law (THRHR)*. vol. 72 p 62 (2009).

⁹ Ibid p 63.

ทั้งหมดจะต้องไม่เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ เขาต้องไม่กลายเป็นบ้า”¹⁰ อย่างไรก็ตาม ทั้งงานเขียนของซีเซโร (Cicero) และเซเนกา (Seneca) ไม่ใช่ตำราทางกฎหมาย และต้องใช้เวลาหลายศตวรรษก่อนที่หลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจะถูกนำมาใช้ในรากฐานของสัญญา¹¹

2.2 สมัยกลาง

หลังจากแนวคิดของซีเซโร (Cicero) ได้ปรากฏในงานเขียนของเขา หลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปได้ถูกผลักดันมาใช้ในรากฐานของสัญญามากขึ้นโดยนักคิดคนสำคัญอย่างนักบุญออกัสติน (Augustine) ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในการพัฒนาหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus)

ในชุดกฎหมายของศาสนจักร ชื่อว่า “เดเครตัม กราติอานี” (Gratian’s Decretum) ซึ่งเป็นกฎหมายพระ (Canon Law) ที่รวบรวมไว้และเขียนขึ้นในศตวรรษที่ 12¹² ต่อมากลายเป็นชุดประมวลกฎหมายของศาสนจักร (Corpus Juris Canonici) อันเป็นเนื้อหาของกฎหมายพระ (Canon Law) และทำหน้าที่เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญสำหรับการประมวลกฎหมายศาสนจักร (Corpus Juris Canonici)¹³ ท่านได้บรรยายแนวคิดของท่านตามอิทธิพลแนวคิดของ ซีเซโร (Cicero) โดยอาศัยตัวอย่างเรื่องการคืนดาบให้คนบ้าที่ซีเซโร (Cicero) เคยกล่าวว่าจะไม่จำเป็นต้องส่งคืนให้กับผู้ฝากที่กลายเป็นบ้า¹⁴ ซึ่งต่อมาสำนักอักษราจารย์ (Glossator) อย่างโยฮันเนส ทูโทนิคัส (Johannes Teutonicus) ได้อธิบายเพิ่มเติมถึงสภาพจิตใจของผู้ฝากดาบ ว่าเป็นคุณสมบัติของนิติกรรมอย่างหนึ่ง¹⁵ ทำนองเดียวกับที่เซเนกา (Seneca) เคยกล่าวเอาไว้

นอกจากนี้ กฎหมายพระ (Canon Law) ยังสะท้อนถึงเนื้อหาสำคัญอีกประการหนึ่งในการพัฒนาหลักคำสอนพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไป (Clausular) ในกฤษฎีกา และคำตัดสินของพระ (Decretal) ของ

¹⁰ Ewoud Hondius and Christoph Grigoleit, **Unexpected Circumstances in European Contract Law** (England: Cambridge University Press, 2011), p 16.

¹¹ Andrew Hutchison “Change of Circumstance in Contract Law: The Clausula Rebus Sic Stantibus,” p 63.

¹² Encyclopedias, **Gregory IX Decretals of**, Encyclopedias, accessed August 27, 2024, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/gregory-ix-decretals>.

¹³ Britannica, **Gratian’s Decretum**, Britannica, accessed 27 august 2024 <https://www.britannica.com/topic/Gratians-Decretum>.

¹⁴ James Gordley and others, **An Introduction to The Comparative Study of Private Law Readings**, p 249.

¹⁵ Andrew Hutchison, “Change of Circumstance in Contract Law: The Clausula Rebus Sic Stantibus,” p 63.

สมเด็จพระสันตะปาปาอินโนเซนต์ที่ 3 (Pope Innocent III) ได้กล่าวถึงคำสัญญาของชายที่จะสมรสกับหญิง หากปรากฏเหตุการณ์ในภายหลังว่าหญิงนั้นไม่บริสุทธิ์ (Virgin) ชายก็ไม่ต้องมีความผูกพันตามสัญญาที่จะต้องสมรสกับหญิงนั้น¹⁶

ต่อมานักบุญโทมัส อไควนัส (Saint Thomas Aquinas) ได้ตั้งประเด็นในงานเขียนเรื่องซุมมาเทโอโลจิกา (Summa theologiae) หรือเรียกย่อว่าซุมมา (Summa) ซึ่งเป็นงานเขียนที่โทมัส อไควนัส (Saint Thomas Aquinas) ได้ตั้งประเด็นถึงธรรมชาติและลักษณะของกฎหมายไว้¹⁷ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นแนวทางการเรียนการสอนสำหรับนักศึกษาเทววิทยา รวมทั้งนักบวชและฆราวาสผู้รู้หนังสือ

ในงานเขียนชิ้นนี้ได้ตั้งประเด็นสำคัญเกี่ยวกับหลักพฤติกรรมอันเป็นรากฐานของสัญญา เปลี่ยนแปลงไปว่า การไม่ปฏิบัติตามคำพูดนั้นถือเป็นบาปหรือไม่ โทมัส อไควนัส (Saint Thomas Aquinas) ได้ขยายความว่า บุคคลที่ผิดสัญญานั้น ยังคงเป็นคนดีได้อยู่ ถ้าหากว่ามีเงื่อนไขได้เปลี่ยนแปลงไปในภายหลังเกี่ยวกับตัวสัญญา ซึ่งคำสัญญาเปรียบเสมือนกฎที่บุคคลทำด้วยตนเอง ดังนั้น คำสัญญาจึงไม่ควรมีผลผูกพันในสถานการณ์ที่ผู้ให้สัญญาไม่ได้ตั้งใจที่จะผูกพันเมื่อมีเงื่อนไขบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปในภายหลัง¹⁸ ต่อมากฎหมายพระ (Canon Law) จึงได้เริ่มรับแนวคิดหลักพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปมาใช้ในรากฐานของสัญญา¹⁹

แอคเคอร์เซียส (Accursius) เป็นนักกฎหมายอิตาลีชั้นนำในการนำกฎหมายโรมันมาปรับปรุงใหม่ในช่วงศตวรรษที่ 13 และเป็นคนในสำนักอักษราจารย์ (Glossator) ได้รวบรวมและศึกษากฎหมายโรมันของจัสติเนียน (Justinian)²⁰ โดยเขียนเป็นคำอธิบายกฎหมายโรมันมาตรฐาน (Glossa Ordinaria) ซึ่งเป็นตำราที่ผู้ศึกษากฎหมายโรมันใช้ศึกษา²¹ ในงานเขียนนี้ ซึ่งเป็นการเขียนแทรกข้อความระหว่างบรรทัด²² ของแอคเคอร์เซียส (Accursius) ได้แสดงความเห็นในแนวคำวินิจฉัย (Digest) เล่มที่ 12 หัวข้อ 4 ย่อย 8

¹⁶ Andrew Hutchison, "Change of Circumstance in Contract Law: The Clausula Rebus Sic Stantibus," p 63.

¹⁷ วรเจตน์ ภาศิริรัตน์, ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา, หน้า 162-163.

¹⁸ James Gordley and others, An Introduction to The Comparative Study of Private Law Readings, p 250.

¹⁹ Andrew Hutchison, "Change of Circumstance in Contract Law: The Clausula Rebus Sic Stantibus," p 63.

²⁰ Britannica, **Franciscus Accursius**, Britannica accessed August 28, 2024, <https://www.britannica.com/biography/Franciscus-Accursius>.

²¹ มุนินทร์ พงศาปาน, ระบบกฎหมายซีวิลลอว์ : จากกฎหมายสิบสองโต๊ะสู่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์, ครั้งที่พิมพ์ 3. (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน 2563), หน้า 161-162.

²² เรื่องเดียวกัน หน้า 158-159.

(Lex Quod Servius) ว่าหากหญิง ชายได้ทำการสมรสในขณะที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะตามอายุที่จะสมรสได้ จะต้องมีการคืนสินเดิม (Dos) ซึ่งเป็นทรัพย์สินที่หัวหน้าครอบครัวของหญิงให้ต่อสามีเพื่อใช้เลี้ยงดูครอบครัว²³หรือไม่ ซึ่งแอคเคอร์เซียส (Accursius) ให้เหตุผลว่าตราบไคที่ความสัมพันธ์เสมือนการสมรสที่อายุยังไม่บรรลุนิติภาวะเพื่อสมรสยังคงอยู่ สินเดิม(dos)นั้นก็ไม่สามารถเรียกคืนได้ เนื่องจากการแต่งงานยังคงมีโอกาที่จะเกิดขึ้นหรือเป็นไปได้อยู่ กล่าวอีกนัย ทั้งสองฝ่ายมีความเข้าใจร่วมกันว่าพฤติการณ์อันเป็นรากฐานนี้จะยังคงอยู่ตลอดไป ไม่เปลี่ยนแปลง จึงต้องตัดสินตามหลักความผูกพันภายใต้สถานการณ์ที่เป็นเช่นนั้น (Rebus Sic Se Habentibus) กล่าวคือ คำนึงถึงข้อเท็จจริงตามที่เป็นอยู่ ณ เวลานั้นโดยไม่ต้องพิจารณาถึงเหตุการณ์ในอนาคต²⁴ ซึ่งวลีดังกล่าวนี้มีความหมายเดียวกับความผูกพันภายใต้สถานการณ์ที่ยังคงเป็นอยู่ (Rebus Sic Stantibus)²⁵

เมื่อได้ผ่านพ้นช่วงของสำนักอักขรจารย์ (Glossator) ก็ได้เข้าสู่ช่วงของสำนักอรรถกถาจารย์ (Commentator) ซึ่งบาร์โตลุส (Bartolus) นักกฎหมายชาวอิตาลีได้ทำการศึกษากฎหมายโรมันตามแนวทางของสำนักอักขรจารย์ (Glossator) แต่ได้ปรับเปลี่ยนวิธีการศึกษาให้มีเอกลักษณ์เป็นแนวทางของตนเอง²⁶ บาร์โตลุส (Bartolus) ได้ขยายความแนวคิดของแอคเคอร์เซียส (Accursius) ในชุดคำอธิบายพระคัมภีร์รูปแบบมาตรฐาน (Glossa Ordinaria) โดยนำหลัก พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไป (Clausula) อธิบายถึงรากฐานแห่งคำสัญญาที่มีผลผูกพันทางกฎหมาย²⁷ จึงได้เกิดสุภาษิตละตินว่า “พฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป” (Clausular rebus sic stantibus)”

2.3 สมัยใหม่

หลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausular Rebus Sic Stantibus) ถูกกล่าวถึงอีกครั้งในสมัยของฮิวโก กรอเทียส (Hugo Grotius) นักปรัชญาการเมืองชาวดัตช์ (Dutch) ผู้ซึ่งเริ่มต้นก่อตั้งทฤษฎีกฎหมายธรรมชาติสมัยใหม่โดยอาศัยแนวคิดปรัชญาทางโลก²⁸ ได้อธิบายถึงหลัก

²³ ศนันท์กรณ โสทธิพันธุ์, คำอธิบายเกี่ยวกับกฎหมายเอกชนโรมัน (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน, 2559), หน้า 86.

²⁴ Pascal Phichonnaz, “From Clausula Rebus Sic Stantibus to Hardship: Aspects of The Evolution of The Judge’s Role,” *Ius Romanum*. vol 712 pp. 125, 133 (2011).

²⁵ Andrew Hutchison “Change of Circumstance in Contract Law: The Clausula Rebus Sic Stantibus,” p 64.

²⁶ มุนินท์ พงศาปาน, ระบบกฎหมายซีวิลลอว์ : จากกฎหมายสิบสองโต๊ะสู่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์, หน้า 68.

²⁷ Andrew Hutchison “Change of Circumstance in Contract Law: The Clausula Rebus Sic Stantibus,” p 64.

²⁸ วรเจตน์ ภาคีรัตน์, ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา, หน้า 229-233.

กฎหมายธรรมชาติว่าความผูกพันทั้งหมดล้วนเป็นความผูกพันภายใต้เงื่อนไขว่า พฤติการณ์แห่งกรณีจะดำเนินไปตามที่ควรค่าหมายได้ตามปกติ ในทางตรงกันข้าม หากพฤติการณ์แห่งกรณีได้เปลี่ยนแปลงไปจนพ้นจากความคาดหมายตามปกติ ความผูกพันย่อมระงับสิ้นลง²⁹ อย่างไรก็ตาม หลักการดังกล่าวในสมัยฮิวโก กรอเทียส (Hugo Grotius) นั้นได้เริ่มเลือนรางไป เนื่องจากไม่มีใครเห็นด้วย จึงทำให้หลักการนี้ถูกพับเก็บไปในระหว่างศตวรรษที่ 18 และได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งในฝรั่งเศสและเยอรมนีโดยหลักคำสอนทางกฎหมายและการตัดสินของศาล โดยส่วนใหญ่เป็นผลจากความวุ่นวายในประเทศเหล่านั้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 1³⁰

3. กลไกการปรับใช้หลักรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปตามกฎหมายต่างประเทศ

บทนี้ผู้เขียนจะนำเสนอกลไกการปรับใช้หลักรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปตามกฎหมายต่างประเทศตามระบบกฎหมายซีวิลลอว์ (Civil Law) ได้แก่ กฎหมายเยอรมันและกฎหมายฝรั่งเศส ตามระบบกฎหมายคอมมอนลอว์ (Common Law) ได้แก่ กฎหมายอังกฤษ โดยนำเสนอทั้งบทบัญญัติกฎหมายปัจจุบันและการตีความของศาลในแต่ละประเทศ

3.1 กฎหมายเยอรมนี

วันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 2002 ได้มีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน มาตรา 313 “เมื่อได้ทำสัญญาขึ้นมาแล้ว และพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาได้เปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญ ซึ่งหากคู่กรณีในสัญญาได้คาดเห็นพฤติการณ์เช่นนั้นล่วงหน้าในขณะที่ตกลงทำสัญญากันก็คงจะไม่เข้าทำสัญญานั้น หรือทำขึ้นโดยมีเนื้อหาแตกต่างออกไป ดังนี้ เมื่อพิจารณาจากพฤติการณ์แห่งกรณี โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการแบ่งภาระความเสี่ยงตามที่ตกลงกัน หรือตามกฎหมายแล้ว หากคู่กรณีหากบังคับให้คู่กรณีฝ่ายใดต้องผูกพันตามสัญญาโดยเคร่งครัดจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนเสียหายเกินควรค่าหมายได้ตามปกติ คู่กรณีฝ่ายนั้นอาจจะเรียกร้องให้ปรับปรุงเนื้อหาแห่งสัญญาได้

หากปรากฏข้อเท็จจริงอันเป็นมูลเหตุชกใจสำคัญ และเป็นรากฐานแห่งสัญญานั้น มิได้เป็นไปตามที่คู่กรณีเข้าใจกัน ก็ให้ถือว่าเป็นพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญด้วย

²⁹ กิตติศักดิ์ ปรกติ, *หลักสุจริต และเหตุเหนือความคาดหมายในการชำระหนี้ในระบบกฎหมายเยอรมัน* ฝรั่งเศส แองโกลอเมริกันและไทย, (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์ 2555), หน้า 118.

³⁰ W A Ramsden QC, “Supervening Impossibility of Performance and Changed Circumstances in German Law,” pp. 367-368.

หากการปรับข้อสัญญาเป็นการอันพันวิสัย หรือจะเป็นที่เดือดร้อนเสียหายเกินที่ควรคาดหมายได้ ตามปกติแก่คู่กรณีอีกฝ่ายหนึ่ง ดังนี้ฝ่ายที่ต้องเสียเปรียบจากสัญญานั้นมีสิทธิบอกเลิกสัญญา ในกรณีที่เป็น สัญญาผูกนิติสัมพันธ์ต่อเนื่องกันก็ให้บอกเลิกสัญญามีผลให้นิติสัมพันธ์อันจะมีมาระงับสิ้นไป”³¹

หากพิจารณาบทบัญญัติดังกล่าวจะพบว่า มาตรา 313 นั้นต้องการจำกัดการใช้หลักสัญญาต้อง เป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) เนื่องจากหากปล่อยให้มิปฏิบัติชำระหนี้ตามสัญญาจะทำให้คู่สัญญา ฝ่ายหนึ่งต้องได้รับความไม่เป็นธรรม แต่คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งกลับยังคงได้รับประโยชน์ในการปฏิบัติชำระ หนี้ผู้นั้นอยู่ หลักการในมาตรา 313 จึงเป็นหลักกฎหมายที่ผ่อนคลายหลักการที่บังคับให้ต้องปฏิบัติชำระหนี้ อย่างเคร่งครัด โดยมีหลักสุจริตอยู่เบื้องหลังหลักดังกล่าว³²

หากพิจารณาแยกองค์ประกอบของมาตรา 313 จะพบว่า **มืองค์ประกอบในส่วนที่เป็นเหตุ** ประกอบด้วย 3 ประการ ได้แก่ **ประการแรก** เหตุที่เป็นรากฐานแห่งสัญญาได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากใน มิติเวลาหลังจากได้ทำสัญญา แต่ก่อนเวลาได้มีการชำระหนี้เสร็จสิ้น **ประการสอง** คู่สัญญามีได้คาดเห็นมา ก่อนว่า จะเกิดกรณีดังกล่าว ดังนั้น ในองค์ประกอบส่วนที่เป็นเหตุส่วนนี้ หากคู่สัญญาทั้งสองฝ่ายได้คาด เห็นถึงสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปไว้อยู่แล้ว แต่ก็ยังคงเข้าผูกพันทำสัญญานั้นต่อไป หมายความว่า ทั้ง สองฝ่ายจะต้องยอมรับความเสี่ยงภัยนั้นเอง ซึ่งในกรณีที่คู่สัญญายอมรับความเสี่ยงภัยเองนั้นแทบจะไม่ เกิดขึ้นเลย³³ และ**ประการสุดท้าย** หากคู่สัญญาได้คาดเห็นมาก่อน ก็จะไม่ทำสัญญา หรือกำหนดข้อสัญญา ให้มีเนื้อหาเป็นไปในลักษณะอื่น

องค์ประกอบในส่วนที่เป็นผลของบทบัญญัติดังกล่าว ประกอบด้วย 2 ประการ ได้แก่ **ประการ** **แรก** คู่กรณีฝ่ายที่ต้องเสียหายเรียกให้ปรับข้อสัญญา และ**ประการสอง** คู่กรณีฝ่ายที่ต้องเสียหายใช้สิทธิเลิก สัญญาได้ หากว่าการปรับข้อสัญญานั้นเป็นอันพันวิสัย หรือเป็นที่เดือดร้อนเสียหายเกินควร โดยสิทธิเลิก สัญญานั้นเป็นทางเลือกสุดท้าย (Ultima Ratio)³⁴ ในองค์ประกอบส่วนผลจะเห็นว่า ลำดับในการนำมาตรา 313 ปรับใช้แก่กรณีนั้น แม้ว่ามาตรา 313 จะมีมาเพื่อจำกัดการปรับใช้หลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servande) แต่อย่างไรก็ดี มิได้หมายความว่าสัญญาที่ได้ทำขึ้นนั้นจะต้องถูกเพิกถอนสัญญา หรือเลิก

³¹ กิตติศักดิ์ ปรกติ, หลักสุจริต และเหตุเหนือความคาดหมายในการชำระหนี้ในระบบกฎหมายเยอรมัน ฝรั่งเศส แองโกลอเมริกันและไทย, หน้า 196.

³² Gerhard Dannemann and Reiner Schulze, *German Civil Code Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) Volume I Books 1-3: §§ 1-1296*, (Munich: Beck C. H. 2020) 504.

³³ Ibid p 508.

³⁴ Ibid p 509.

สัญญาได้ง่าย ๆ เนื่องจากการจะใช้สิทธิเลิกสัญญาได้จะต้องปรากฏว่าสัญญานั้นเป็นพันธสัญญาที่จะปรับแก้ข้อสัญญาได้ตามมาตรา 313 วรรคสาม³⁵

ส่วนมาตรา 313 วรรคสองนั้น เป็นกรณีที่คู่สัญญาทั้งสองฝ่ายมีมูลเหตุชักจูงใจตามทฤษฎีอัตวิสัย ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญแห่งสัญญา สัญญาดังกล่าวก็ถูกปรับแก้ได้ตามมาตรา 313 วรรคแรกได้เช่นกัน เช่น ผู้ซื้อได้แจ้งผู้ขายถึงมูลเหตุชักจูงใจที่อยู่ภายในใจของตน จึงทำให้มูลเหตุชักจูงใจซึ่งเดิมที่เป็นทฤษฎีอัตวิสัยได้เปลี่ยนมาเป็นวัตถุประสงค์แห่งสัญญา³⁶ กล่าวอีกนัย เป็นวัตถุประสงค์ทางอัตวิสัย³⁷

ส่วนของนิติกรรมประเภทที่เป็นภาระผูกพันอย่างต่อเนื่อง อาทิ สัญญาเช่าตามประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน มาตรา 535 สัญญาเฝ้าตามประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันมาตรา 488 และหุ้นส่วนตามประมวลกฎหมายแพ่งมาตรา 705 นั้น การยกเลิกสัญญาต้องปฏิบัติตามประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันมาตรา 314³⁸ ซึ่งวางหลักเกี่ยวกับการเลิกสัญญาโดยเฉพาะ ทั้งนี้ประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน มาตรา

³⁵ Ibid p 508.

³⁶ Ibid p 508.

³⁷ ศนันท์กรณ โสติพันธ์, คำอธิบายนิติกรรม-สัญญา, ครั้งที่พิมพ์ 25. (กรุงเทพมหานคร: วิญญูชน 2565) หน้า 99.

³⁸ Section 314 Termination, for a compelling reason, of contracts for the performance of a continuing obligation

(1) Each party may terminate a contract for the performance of a continuing obligation for a compelling reason without a notice period. A compelling reason is given if the terminating party, having taken into account all the circumstances of the specific case and having weighed the interests of both parties against each other, cannot reasonably be required to continue the contractual relationship until the agreed end or until the expiry of a notice period.

(2) Where the compelling reason consists of the breach of a duty under the contract, the contract may be terminated only after the expiry without result of a period of time specified for relief or after a warning notice has failed to obtain a result. Section 323 (2) no. 1 and 2 applies accordingly as regards the dispensability of specifying a period of time for such relief and as regards the dispensability of a warning notice. Specifying a period of time for relief and issuing a warning notice also may be dispensed with if special circumstances are given that, having weighed the interests of both parties against each other, justify immediate termination.

(3) The person entitled may give notice only within a reasonable time limit after obtaining knowledge of the reason for termination.

(4) The termination does not rule out the entitlement to demand compensation of damages.

314 ไม่ได้กำหนดให้คู่สัญญาต้องปรับเปลี่ยนข้อสัญญาก่อน กรณีดังกล่าวจึงไม่ต้องด้วยมาตรา 313 แต่สามารถเลิกสัญญาได้ตามมาตรา 314³⁹

ผู้เขียนมีข้อสังเกตเพิ่มเติมถึงหลักการในมาตรา 313 ว่า บทบัญญัติดังกล่าวไม่ได้จำกัดเฉพาะกรณีสัญญาอย่างเดียว แต่ยังสามารถนำไปใช้กับนิติสัมพันธ์อื่น ๆ นอกเหนือจากสัญญาได้อีก หากนิติสัมพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดหนี้ภายใต้กฎหมายเยอรมัน อาทิ กฎหมายมรดก กฎหมายครอบครัว หรือกฎหมายทรัพย์สิน อย่างไรก็ตาม ในบริบทกฎหมายข้างต้นที่ได้ยกไป จะต้องมีการพิจารณาพิเศษที่ได้เปลี่ยนแปลงไปจึงจะสามารถนำมาตรา 313 มาปรับใช้แก่กรณีได้⁴⁰

แท้จริงแล้วภายหลังการประกาศใช้มาตรา 313 ยังไม่มีตัวอย่างของการปรับใช้บทบัญญัตินี้ดังกล่าวโดยศาลเยอรมัน อย่างไรก็ตาม ก็ได้มีนักวิชาการนำคดีที่เกิดขึ้นก่อนการประกาศใช้มาตรา 313 มาอธิบายโดยนำมาตรา 313 ปรับใช้แก่กรณี⁴¹ โดยตัวอย่างคดีในการปรับใช้หลักดังกล่าว ดังนี้

คดีสัญญาหุ้นส่วน (RGZ 103, 328 II. Civil Senate)⁴² ข้อเท็จจริงในคดีนี้เกี่ยวกับการทำสัญญาเช่าตกลงเป็นหุ้นส่วน โดย “จำเลยเป็นหุ้นส่วนในกิจการโรงงานปั่นด้าย ต่อมาจำเลยได้บอกเลิกการเป็นหุ้นส่วน และได้ทำสัญญาขายหุ้นส่วนในส่วนของตนให้แก่โจทก์ในราคา 300,000 มาร์กเยอรมัน (Mark) แต่หลังจากทำสัญญาได้ไม่นาน ก็ได้เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจทำให้ค่าเงินตกต่ำกว่าเดิมถึงร้อยละ 80 โจทก์จึงได้นำคดีขึ้นสู่ศาล เพื่อขอให้ศาลสั่งให้จำเลยโอนกรรมสิทธิ์ในราคา 300,000 มาร์กเยอรมัน (Mark) ที่ตกลงกันในขณะทำสัญญา ศาลจึงได้พิพากษาว่า กรณีข้อเท็จจริงนั้นเป็นกรณีพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาได้เปลี่ยนแปลงไป การบังคับตามสัญญาเดิมจะก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมแก่จำเลยเป็นอย่างมาก จึงสั่งให้ปรับข้อสัญญาก่อนการเลิกสัญญาเป็นหุ้นส่วน ซึ่งเทียบได้กับการปรับใช้มาตรา 303”⁴³

บทบัญญัติมาตรา 313 ปรับใช้แก่กรณีได้ว่า จากข้อเท็จจริง การที่จำเลยได้ทำสัญญาขายหุ้นส่วนให้แก่โจทก์ในราคา 300,000 มาร์กเยอรมัน (Mark) ซึ่งหลังจากทำสัญญาได้ไม่นานค่าเงินได้ตกต่ำกว่าเดิมถึงร้อยละ 80 ของ 300,000 มาร์กเยอรมัน (Mark) ในตอนนั้นมีค่าประมาณ 60,000 มาร์กเยอรมัน (Mark) ในช่วงเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ การที่โจทก์ขอให้จำเลยขายหุ้นในราคา 300,000 มาร์กเยอรมัน (Mark) ในช่วง

³⁹ Gerhard Dannemann and Reiner Schulze, German Civil Code Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) Volume I Books 1-3: §§ 1-1296, p 509.

⁴⁰ Gerhard Dannemann and Reiner Schulze, German Civil Code Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) Volume I Books 1-3: §§ 1-1296, pp. 504-505.

⁴¹ เฉลิมวุฒิ ศรีพรหม, “การเลิกสัญญาโดยเหตุของการตกไปแห่งรากฐานนิติกรรม” ใน 60 ปี อาจารย์เงาะ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2558) หน้า 308.

⁴² RGZ 103, 328 II. Civil Senate

⁴³ เฉลิมวุฒิ ศรีพรหม, “การเลิกสัญญาโดยเหตุของการตกไปแห่งรากฐานนิติกรรม,” หน้า 308.

วิกฤตเศรษฐกิจ จึงเป็นกรณีที่ได้ทำสัญญากันแล้ว และพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญ โดยหากคู่สัญญาคาดเห็นกันล่วงหน้าว่าจะเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจขึ้น อาจจะตกลงราคาซื้อขายหุ้นในข้อสัญญาเป็นอย่างอื่น เช่น ตกลงเป็น 1,500,000 มาร์กเยอรมัน (Mark) ซึ่งเป็นราคาที่ปรับขึ้นตามสัดส่วนค่าของเงินช่วงก่อนวิกฤตเศรษฐกิจ จึงต้องด้วยประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน มาตรา 303 โดยจำเลยผู้ขายหุ้น ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเสียหายเกินควรแก่ปกติหากต้องปฏิบัติตามสัญญา สามารถเรียกร้องให้แก่ข้อสัญญาได้

คดีสัญญาซื้อตัวนักฟุตบอล (BGH NJW 1976, 565 III. Civil Senate (III ZR 106/72) Bundesliga -decision)⁴⁴ คดีนี้เกี่ยวกับการทำสัญญาซื้อตัวนักฟุตบอล โดย“โจทก์เป็นสโมสรฟุตบอลได้ทำสัญญากับจำเลยซึ่งเป็นนักฟุตบอล ด้วยค่าตัว 40,000 มาร์กเยอรมัน (Mark) ต่อมานักฟุตบอลคนดังกล่าวได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการรับสินบน จึงได้ถูกห้ามลงเล่นในลีก (League) โจทก์จึงฟ้องคดีโดยอ้างฐานว่าสัญญาดังกล่าวตกเป็นโมฆะ และจำเลยต้องคืนเงินให้แก่โจทก์ ศาลได้พิพากษาให้จำเลยซึ่งเป็นนักฟุตบอลไม่มีสิทธิรับเงิน เนื่องจากเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นพฤติการณ์ที่ทำให้รากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โจทก์จึงมีสิทธิเลิกสัญญา และเรียกเงินคืนได้”⁴⁵

บทบัญญัติมาตรา 313 ปรับใช้แก่กรณีได้ว่า การที่สโมสรฟุตบอลได้ทำสัญญาซื้อตัวนักฟุตบอลด้วยค่าตัว 40,000 มาร์กเยอรมัน (Mark) แต่หลังจากทำสัญญาได้เกิดเหตุการณ์ที่นักฟุตบอลมีส่วนพัวพันกับการรับสินบน จนถูกห้ามไม่ให้ลงแข่ง เป็นกรณีที่คู่สัญญาได้ทำสัญญากันแล้ว แต่หลังจากทำสัญญาได้มีพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งหากคู่สัญญาคาดเห็นได้ล่วงหน้าก็อาจจะไม่ตกลงเข้าผูกพันทำสัญญากัน จึงต้องด้วยประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน มาตรา 313 โดยสโมสรซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเสียหายเดือดร้อนเกินควรหากต้องปฏิบัติตามสัญญามีสิทธิเลิกสัญญาได้ เนื่องจากการปรับข้อสัญญานั้นเป็นการเดือดร้อนเสียหายเกินควรแก่สโมสร เนื่องจากไม่สามารถให้นักฟุตบอลลงแข่งได้

องค์ประกอบส่วนที่เป็นเหตุของมาตรา 313 มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า รากฐานแห่งสัญญาที่คู่สัญญาได้ตกลงเข้าผูกพันทำสัญญาร่วมกันนั้น หมายถึงรากฐานของสัญญาที่มีได้เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาของสัญญา และเป็นรากฐานที่คู่สัญญามีความเข้าใจร่วมกันว่าจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงในอนาคต ดังนั้น หากเป็นเพียงความเข้าใจของคู่สัญญาเพียงฝ่ายเดียวว่าจะไม่เปลี่ยนแปลง จะไม่ต้องด้วยบทบัญญัติดังกล่าว⁴⁶ ดังตัวอย่างคำพิพากษาทั้งสองคดีข้างต้น ในคดีสัญญาหุ้นส่วน (RGZ 103, 328 II. Civil Senate) คู่สัญญาก็มีความเข้าใจร่วมกันว่าวิกฤตทางเศรษฐกิจไม่เกิดในช่วงเวลาระหว่างการทำสัญญา และการปฏิบัติชำระหนี้ หรือในคดีสัญญาซื้อตัวนักฟุตบอล (BGH NJW 1976, 565 III. Civil Senate (III ZR 106/72)

⁴⁴ BGH NJW 1976, 565 III. Civil Senate (III ZR 106/72) Bundesliga -decision

⁴⁵ เฉลิมวุฒิ ศรีพรหม, “การเลิกสัญญาโดยเหตุของการตกไปแห่งรากฐานนิติกรรม” หน้า 309.

⁴⁶ เฉลิมวุฒิ ศรีพรหม, “การเลิกสัญญาโดยเหตุของการตกไปแห่งรากฐานนิติกรรม” หน้า 307.

Bundesliga – decision) คู่สัญญาที่มีความเข้าใจร่วมกันว่า นักฟุตบอลสามารถลงเล่นในลีกได้จนกว่าจะครบสัญญา

อย่างไรก็ดี หากคู่สัญญาได้มีการกำหนดข้อสัญญาเกี่ยวกับการจัดสรรความเสี่ยงภัยเอาไว้ข้อกำหนดเรื่องการจัดสรรความเสี่ยงภัยว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะรับความเสี่ยงภัยนั้นจะต้องถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจนในเนื้อหาของสัญญา ซึ่งข้อกำหนดในสัญญาดังกล่าวจะมีผลยกเว้นการปรับใช้มาตรา 313 เนื่องจากมาตรา 313 วรรคแรก ไม่รวมถึงกรณีคู่สัญญาทั้งสองได้รู้ถึงความเป็นปกติของธุรกิจประเภทที่มีความเสี่ยงเป็นทุนเดิม และคู่สัญญาได้รู้ถึงความเสี่ยงนั้น หรือได้ตกลงกันให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดรับความเสี่ยงภัยนั้นเมื่อเกิดกรณีพิพาทการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไป⁴⁷

ในส่วนของวิธีการปรับใช้นั้น มาตรา 313 คู่สัญญาอาจตกลงปรับแก้ข้อสัญญากันเองโดยไม่ต้องใช้มาตรา 313 ก็ได้ หรือหากไม่ปรับใช้ข้อสัญญาเนื่องจากคู่สัญญาต้องการความสัมพันธ์ทางธุรกิจที่ดี ก็ทำได้เช่นกันโดยไม่ต้องนำมาตรา 313 ปรับใช้แก่กรณี อย่างไรก็ตาม หากคู่สัญญาตกลงกันเองไม่ได้ ก็เลือกที่จะใช้สิทธิตามมาตรา 313 ได้ ทั้งนี้ คู่สัญญาฝ่ายที่ได้สิทธิในการปรับแก้ข้อสัญญาสามารถเรียกให้อีกฝ่ายปรับแก้ข้อสัญญาได้ทันที โดยไม่ต้องใช้สิทธิทางศาลโดยให้ศาลพิพากษา ทั้งนี้ ในขั้นตอนของการเจรจาเพื่อปรับแก้ข้อสัญญานั้น หากคู่สัญญาอีกฝ่ายได้ปฏิเสธที่จะปรับแก้ข้อสัญญา คู่สัญญาอีกฝ่ายก็มีสิทธิเลิกสัญญาตามมาตรา 313 วรรคสามได้⁴⁸

กล่าวโดยสรุป มาตรา 313 ซึ่งถูกสังเคราะห์ และตกผลึกจากหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausular Rebus Sic Stantibus) กำหนดให้คู่สัญญาต้องใช้สิทธิในการปรับแก้ข้อสัญญาก่อน ถึงแม้มาตรา 313 จะถูกบัญญัติมาเพื่อเป็นข้อยกเว้นของหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) แต่การจะเลิกสัญญานั้นเลยก็ไม่อาจทำได้ แต่อย่างไรก็ดี หากการปรับแก้ข้อสัญญาเป็นพันวิสัย หรืออาจจะเป็นที่เดือดร้อนแก่คู่สัญญาฝ่ายหนึ่ง คู่สัญญาฝ่ายนั้นจึงจะใช้สิทธิเลิกสัญญาได้ตามมาตรา 313 วรรคสาม⁴⁹

3.2 กฎหมายฝรั่งเศส

⁴⁷ Gerhard Dannemann and Reiner Schulze, German Civil Code Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) Volume I Books 1-3: §§ 1-1296, p 508.

⁴⁸ Gerhard Dannemann and Reiner Schulze, German Civil Code Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) Volume I Books 1-3: §§ 1-1296, p 509.

⁴⁹ Gerhard Dannemann and Reiner Schulze, German Civil Code Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) Volume I Books 1-3: §§ 1-1296, p 509.

เมื่อพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปทำให้การปฏิบัติตามสัญญาเป็นไปได้ยากลำบากโดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ ตามหลักรากฐานแห่งนิติกรรมหรือสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) นักกฎหมายฝรั่งเศสส่วนใหญ่อธิบายสถานการณ์ลักษณะนี้ ภายใต้หลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระแก่คู่สัญญาเกินกว่าที่ควรความคาดหมาย⁵⁰ (Imprévision)⁵¹

ก่อนการปฏิรูปประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 2016 เมื่อพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระให้คู่สัญญาไม่สามารถปฏิบัติตามสัญญาได้ หรือการปฏิบัติตามสัญญาเป็นไปได้ยากลำบาก ศาลแพ่งฝรั่งเศส จะไม่นำหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระแก่คู่สัญญาเกินกว่าที่ควรความคาดหมาย (Imprévision) มาปรับใช้ เนื่องจากศาลแพ่งฝรั่งเศสยึดมั่นในการปรับใช้หลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) อย่างเคร่งครัดยิ่งกว่าการคำนึงถึงหลักสุจริต (Good Faith) ข้อตกลงระหว่างคู่สัญญาที่ได้ตกลงตามหลักเสรีภาพในการแสดงเจตนาได้กลายมาเป็นกฎหมายสำหรับบังคับใช้ทั้งคู่สัญญาและผู้พิพากษา และมีเพียงคู่สัญญาเท่านั้นที่สามารถแก้ไขได้⁵² ตรงกันข้ามกับศาลปกครองแห่งฝรั่งเศสที่นำหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระแก่คู่สัญญาเกินกว่าที่ควรความคาดหมาย (Imprévision) มาใช้ในกรณีที่พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระให้คู่สัญญาไม่สามารถปฏิบัติตามสัญญาได้ ในกรณีที่สัญญาเกี่ยวข้องกับประโยชน์สาธารณะ โดยศาลปกครองฝรั่งเศสจะคำนึงถึงความต่อเนื่องของสัญญาและผลกระทบต่อประโยชน์สาธารณะเป็นสำคัญ⁵³ ซึ่งก่อให้เกิดการถกเถียงเป็นอย่างมากในหมู่นักกฎหมายฝรั่งเศสที่ไม่เห็นด้วยกับการไม่นำหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระแก่คู่สัญญาเกินกว่าที่ควรความคาดหมาย (Imprévision) มาปรับใช้กับสัญญาทางแพ่ง

ต่อมาปี ค.ศ. 2015 ฝ่ายนิติบัญญัติของฝรั่งเศสได้ออกกฎหมายหมายเลข 2015-177 ฉบับลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2015 (Loi n° 2015-177 Du 16 Février 2015) ซึ่งให้อำนาจอธิปไตยในการปรับปรุงและพัฒนาประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสเล่มที่ 3 (Livre III Of The Code Civil) ซึ่งรวมถึงการกำหนดข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบของสัญญาระหว่างคู่สัญญาและต่อบุคคลที่สาม โดยการรับรองสิทธิในการปรับข้อสัญญาของคู่สัญญาในกรณีที่พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปโดยไม่อาจคาดหมายได้⁵⁴ ในระยะ

⁵⁰ กิตติศักดิ์ ปรกติ, หลักสุจริต และเหตุเหนือความคาดหมายในการชำระหนี้ในระบบกฎหมายเยอรมัน ฝรั่งเศส แองโกลอเมริกันและไทย, หน้า 187.

⁵¹ Tobias Lutz, *The French Contract Law Reform: a Source of Inspiration? Introducing Imprévision into French Contract Law - A Paradigm Shift in Comparative Perspective*, (England: Cambridge University Press, 2016), p 95.

⁵² Ibid p 98.

⁵³ กิตติศักดิ์ ปรกติ, หลักสุจริต และเหตุเหนือความคาดหมายในการชำระหนี้ในระบบกฎหมายเยอรมัน ฝรั่งเศส แองโกลอเมริกันและไทย, หน้า 160.

⁵⁴ Légifrance, LOI n° 2015-177 du 16 février 2015 relative à la modernisation et à la simplification du droit et des procédures dans les domaines de la justice et des affaires intérieures (1),

เริ่มแรกฝ่ายนิติบัญญัติของฝรั่งเศสได้นำหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระแก่คู่สัญญาเกินกว่าที่ควรความคาดหมาย (Imprévision) มาร่างในบทบัญญัติมาตรา 1196 ของร่างพระราชบัญญัติ (The Corresponding Projet D'ordonnance) ซึ่งเกิดขึ้นจากความต้องการของฝ่ายนิติบัญญัติฝรั่งเศสในการสร้างสมดุลให้กับหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) และความมั่นคงแน่นอนแห่งนิติฐานะของกฎหมาย (The Legal Certainty) ในอีกแง่มุมหนึ่ง คือ การเสนอแนวคิดเพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างสัญญาและความเป็นธรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานของข้อยกเว้นหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) ผ่านการนำหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระแก่คู่สัญญาเกินกว่าที่ควรความคาดหมาย (Imprévision) มาบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส⁵⁵ ภายหลังผ่านการถกเถียง วิพากษ์วิจารณ์แก่ปรับปรุงแก้ไขร่างบทบัญญัติมาตรา 1196 ที่ปรากฏในร่างพระราชบัญญัติ (The Corresponding Projet D'ordonnance) ในที่สุดปี ค.ศ. 2016 เกิดการปฏิรูปประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส ทำให้ร่างบทบัญญัตินี้ดังกล่าวได้ถูกบัญญัติอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส (French Civil Code 2016) มาตรา 1195 ความว่า⁵⁶

“เมื่อพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปโดยคู่สัญญามีอาจคาดหมายได้ในขณะที่สัญญาถูกทำขึ้น ทำให้การปฏิบัติการชำระหนี้ของคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งเป็นไปได้ยากลำบาก ซึ่งคู่สัญญาฝ่ายนั้นไม่อาจยอมรับความเสี่ยงเช่นนั้นได้ ในการนี้คู่สัญญาฝ่ายดังกล่าวอาจร้องขอให้คู่สัญญาอีกฝ่าย หนึ่งเข้าเจรจาเพื่อเปลี่ยนแปลงข้อสัญญาได้ โดยคู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งยังคงมีหน้าที่ต้องปฏิบัติการ ชำระหนี้ในระหว่างการเจรจา

หากการเจรจาถูกปฏิเสธหรือล้มเหลว คู่สัญญาอาจตกลงกันเพื่อเลิกสัญญาตามวันเวลา และเงื่อนไขที่คู่สัญญาร่วมกันกำหนด หรือคู่สัญญาอาจตกลงร่วมกันเพื่อขอให้ศาลปรับข้อสัญญาก็ได้

Légifrance, 15 February 2015, accessed August 25, 2024,

<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000030248562/>

⁵⁵ Tobias Lutzi The French Contract Law Reform: A Source of Inspiration? Introducing Imprévision into French Contract Law - A Paradigm Shift in Comparative Perspective, p 98.

⁵⁶ French Civil Code 2016 Art. 1195 “If a change of circumstances that was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract renders performance excessively onerous for a party who had not accepted the risk of such a change, that party may ask the other contracting party to renegotiate the contract. The first party must continue to perform his obligations during renegotiation.

In the case of refusal or the failure of renegotiations, the parties may agree to terminate the contract from the date and on the conditions which they determine, or by a common agreement ask the court to set about its adaptation. In the absence of an agreement within a reasonable time, the court may, on the request of a party, revise the contract or put an end to it, from a date and subject to such conditions as it shall determine.”

กรณีที่คู่สัญญาไม่อาจตกลงกันได้ภายในระยะเวลาที่เหมาะสม คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด อาจร้องขอให้ศาลปรับปรุงสัญญาหรือเลิกสัญญาตามวันเวลาและเงื่อนไขที่ศาลกำหนดก็ได้”

บทบัญญัติมาตรา 1195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสข้างต้นแสดงให้เห็นว่าฝ่ายนิติบัญญัติแห่งฝรั่งเศสได้นำหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระแก่คู่สัญญาเกินกว่าที่ควรความคาดหมาย (Imprévision) มาบัญญัติในรูปแบบลายลักษณ์อักษรเพื่อกำหนดหลักเกณฑ์ของหลักการดังกล่าวและลำดับสิทธิของคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งและคู่สัญญาทั้งสองฝ่าย กรณีที่พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปทำให้การปฏิบัติตามสัญญาเป็นไปได้ยากลำบากโดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ ตามหลักรากฐานแห่งนิติกรรมหรือสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) โดยมาตรา 1195 กำหนดหลักเกณฑ์ของหลักพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระแก่คู่สัญญาเกินกว่าที่ควรความคาดหมาย (Imprévision) ไว้ 3 ประการ ดังนี้⁵⁷

ประการแรก พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปโดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมาย (An Unforeseeable Change In Circumstances) กล่าวคือ ต้องมีข้อเท็จจริงว่ามีพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปเกิดขึ้นภายหลังจากคู่สัญญาเข้าทำสัญญา เช่น การบังคับใช้กฎหมายเปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ภาวะสงคราม เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ เป็นต้น โดยที่ขณะทำสัญญาคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ว่าพฤติการณ์ดังกล่าวจะเกิดขึ้น

ประการสอง การปฏิบัติภาระหนี้ของคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งเป็นไปอย่างยากลำบาก (Excessively Onerous Performance) กล่าวคือ พฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ นอกจากคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ว่าจะเกิดขึ้น พฤติการณ์ดังกล่าวยังต้องส่งผลให้เกิดความยากลำบากในการปฏิบัติตามสัญญาหรือก่อภาระเกินสมควรแก่คู่สัญญาฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมักเกิดขึ้นในรูปแบบที่เป็นรูปธรรม เช่น ภาระทางการเงินที่สูงขึ้น หรือการเสื่อมมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นต้น โดยความยากลำบากหรือภาระเกินสมควรนี้แตกต่างออกไปตามลักษณะของสัญญา

ประการสุดท้าย คู่สัญญานั้นไม่อาจยอมรับความเสี่ยงเช่นนั้นได้ (No Acceptance Of The Risk Of Such A Change) กล่าวคือ คู่สัญญาฝ่ายที่เกิดความยากลำบากในการปฏิบัติการเพื่อชำระหนี้นั้น ต้องไม่ได้ยอมรับความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นเพราะพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนหรือโดยปริยาย เช่น การตกลงในข้อสัญญาอย่างชัดเจนว่า คู่สัญญาจะต้องรับผิดชอบในการชำระหนี้แม้จะเกิดพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในอนาคตอันส่งผลให้การชำระหนี้เป็นไปอย่างยากลำบาก

⁵⁷ Solène Rowan, *The new French law of contract*, (England: Oxford University Press, 2022), pp. 183–184.

หากครบหลักเกณฑ์ทั้ง 3 ประการ มาตรา 1195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสกำหนดลำดับสิทธิแก่คู่สัญญาดังต่อไปนี้⁵⁸

สิทธิลำดับแรก คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งสามารถร้องขอให้คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งเข้าเจรจาเพื่อเปลี่ยนแปลงข้อสัญญาได้ (Renegotiation) กล่าวคือ ตามบทบัญญัติมาตรา 1195 วรรคหนึ่ง เมื่อพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปโดยคู่สัญญามีโอกาสคาดหมายได้ในขณะที่สัญญาถูกทำขึ้น ทำให้การปฏิบัติการชำระหนี้ของคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งเป็นไปได้ยากลำบาก ให้สิทธิลำดับแรกแก่คู่สัญญาฝ่ายที่ต้องเผชิญกับความยากลำบากในการชำระหนี้สามารถเสนอให้คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งเข้าเจรจาเพื่อเปลี่ยนแปลงข้อสัญญาให้อยู่ในวิสัยที่คู่สัญญาฝ่ายที่ต้องเผชิญกับความยากลำบากสามารถปฏิบัติการเพื่อชำระหนี้ได้ภายใต้ความพึงพอใจของคู่สัญญาทั้งสองฝ่าย ทั้งนี้ ระหว่างการเจรจาสัญญาระหว่างคู่สัญญายังคงสามารถบังคับใช้ได้ คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งยังคงต้องปฏิบัติการชำระหนี้ หากการชำระหนี้ยังคงอยู่ในวิสัยที่สามารถกระทำได้

สิทธิลำดับที่สอง คู่สัญญาสามารถตกลงกันยกเลิกสัญญาหรือร้องขอให้ศาลปรับปรุงแก้ไขข้อสัญญาได้ (Termination Or Judicial Revision By Common Agreement) กล่าวคือ หากการร้องขอเพื่อเจรจาถูกปฏิเสธหรือการเจรจาล้มเหลว ตามมาตรา 1195 วรรคสอง เปิดโอกาสให้คู่สัญญาตกลงร่วมกันเลิกสัญญาภายในวันเวลาและเงื่อนไขที่คู่สัญญากำหนด ซึ่งเป็นหลักการทั่วไปที่ได้รับการยอมรับว่าคู่สัญญาสามารถตกลงกันยกเลิกสัญญาได้ตลอดเวลา หรือคู่สัญญาอาจตกลงร่วมกันร้องขอให้ศาลปรับปรุงแก้ไขข้อสัญญาก็ได้

สิทธิลำดับสุดท้าย คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งร้องขอให้ศาลเลิกสัญญาหรือปรับปรุงแก้ไขข้อสัญญา (Judicial Termination Or Revision By Unilateral Request) กล่าวคือ กรณีที่คู่สัญญาไม่อาจตกลงกันได้ภายในระยะเวลาที่เหมาะสม มาตรา 1195 วรรคสอง เปิดโอกาสให้คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งสามารถร้องขอให้ศาลปรับปรุงแก้ไขข้อสัญญาหรือเลิกสัญญาตามวันเวลาและเงื่อนไขที่ศาลกำหนดก็ได้

ตัวอย่างของคำวินิจฉัยของศาลฝรั่งเศสที่นำมาตรา 1195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสมาตัดสิน ปรากฏอยู่ในคดีกระเบื้องเซรามิก (Ceramic Tiles Case) เป็นกรณีของคู่สัญญาตกลงขายกระเบื้องเซรามิก ต่อมาเกิดพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปคือการระบาดของไวรัสโควิด-19 และสงครามในประเทศยูเครน โดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ว่าพฤติกรรมดังกล่าวจะเกิดขึ้น ทำให้คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งเกิดปัญหาทางการเงินจึงไม่สามารถชำระราคากระเบื้องเซรามิกได้ คู่สัญญาฝ่ายนี้จึงใช้สิทธิเจรจาต่อคู่สัญญา แต่การเจรจาไม่ประสบความสำเร็จ คู่สัญญาจึงใช้สิทธิร้องขอให้ศาลการค้าปารีส (The Paris Commercial Court) แก้ไขสัญญา ต่อมาวันที่ 14 ธันวาคม 2563 ศาลการค้าปารีส (The Paris Commercial Court) ได้ใช้มาตรา 1195 ของประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสตัดสินคดีนี้ว่า เนื่องจากสถานการณ์ที่ไม่คาดคิดซึ่งเกิดจากการระบาดของไวรัสโควิด-19 และสงครามในประเทศยูเครนทำให้คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งเกิดความ

⁵⁸ Ibid p 185.

ลำบากทางการเงินเป็นอย่างมาก สัญญาจึงควรถูกยกเลิก แม้ว่าคู่สัญญาจะขอให้ศาลแก้ไขข้อสัญญาเป็นหลักก็ตาม⁵⁹

กล่าวโดยสรุป หากเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปโดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ ทำให้การปฏิบัติการชำระหนี้ของคู่สัญญาเป็นไปได้ยาก ตามหลักรากฐานแห่งนิติกรรมหรือสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula rebus sic Stantibus) ปัจจุบันกฎหมายฝรั่งเศสได้นำหลักเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปจนก่อภาระแก่คู่สัญญาเกินกว่าที่ควรความคาดหมาย (Imprévision) มาบัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสมาตรา 1195 โดยมีหลักเกณฑ์ 3 ประการ ได้แก่ (1) เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปโดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมาย (2) คู่สัญญาสามารถตกลงกันยกเลิกสัญญาหรือร้องขอให้ศาลปรับปรุงแก้ไขข้อสัญญาได้ และ (3) คู่สัญญาฝ่ายนั้นไม่อาจยอมรับความเสี่ยงเช่นนั้นได้ อีกทั้ง กรณีที่ครบหลักเกณฑ์ที่มาตรา 1195 กำหนดทั้ง 3 ประการ ในมาตราเดียวกันยังกำหนดลำดับการใช้สิทธิของคู่สัญญา 3 ลำดับ ดังนี้ (1) คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งสามารถร้องขอให้คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งเข้าเจรจาเพื่อเปลี่ยนแปลงข้อสัญญาได้ (2) คู่สัญญาสามารถตกลงกันยกเลิกสัญญาหรือร้องขอให้ศาลปรับปรุงแก้ไขข้อสัญญาได้ (3) คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งร้องขอให้ศาลเลิกสัญญาหรือปรับปรุงแก้ไขข้อสัญญา

3.3 กฎหมายอังกฤษ

หลักกฎหมายอังกฤษนั้น ไม่มีข้อความคิดว่าด้วยหลักเหตุการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus)⁶⁰ ดังนั้นหากหลังจากที่คู่สัญญาได้ทำการตกลงทำสัญญาขึ้นมาแล้ว หากต่อมามีเหตุการณ์ที่ไม่อาจคาดหมายเกิดขึ้น (Supervening Event) หลักกฎหมายคอมมอนลอว์ (Common Law) ของประเทศอังกฤษที่จะนำมาปรับใช้ คือ หลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration)⁶¹ ซึ่งเป็นหลักกฎหมายดั้งเดิมตามระบบคอมมอนลอว์ (Common Law) ที่พัฒนามาจากหลักความรับผิดชอบต่อการชำระหนี้ตามสัญญา (Absolute Contractual Obligation)⁶² กล่าวคือ เริ่มแรกตามหลักกฎหมายคอมมอนลอว์ (Common Law) ของประเทศอังกฤษก่อนปี ค.ศ. 1863 ถือหลักที่ว่า เมื่อบุคคลเข้าทำสัญญาแล้วจะต้องผูกพันที่จะรับผิดชอบ

⁵⁹ Jean-Sébastien Bazille and Clara Giordano, *The Impact of Armed Conflicts on Commercial Disputes: Recent Developments in France*, International Bar Association, 4 April 2024 accessed 30 August 2024 <https://www.ibanet.org/the-impact-of-armed-conflicts-on-commercial-disputes-France>

⁶⁰ Hannes Rosler, "Hardship in German Codified Private Law-In Comparative Perspective to English French and International Contract Law," *European review of Private law*. vol. 15 pp. 483, 497 (2007).

⁶¹ พินัย ฌ นคร, "หลักกฎหมายอังกฤษเกี่ยวกับเหตุที่ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติการชำระหนี้ตาม สัญญาได้อีกต่อไป : ผลกระทบจากวิกฤติทางเศรษฐกิจ," *วารสารนิติศาสตร์*. ฉบับที่ 1 หน้า 137 (2545).

⁶² โปรดดู *Paradine v. Jane* (1647), *Aleyn* 26.

ในการชำระหนี้ตามสัญญานั้น แม้การปฏิบัติการชำระหนี้จะเป็นพันธียหรือไม่สามารถปฏิบัติได้ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลที่ตนไม่ต้องรับผิดชอบก็ตาม คู่สัญญาที่ไม่อาจจะยกขึ้นมาเป็นข้ออ้างเพื่อให้ตนเองหลุดพ้นจากการชำระหนี้ตามสัญญาได้เลย เว้นแต่ว่าได้กำหนดในข้อสัญญากันอย่างชัดแจ้งจึงสามารถหลุดพ้นจากการปฏิบัติการชำระหนี้ตามสัญญาได้ ซึ่งหลักความรับผิดชอบเด็ดขาดในการชำระหนี้ตามสัญญา (Absolute Contractual Obligation) หลักดังกล่าวนี้เป็นหลักที่ศาลได้วางไว้ในคดี *Paradine v. Jane* (1647)⁶³ ซึ่งเป็นบรรทัดฐานให้คดีหลัง ๆ ในการยึดถือแนวทางนี้ เช่น *Budgett & Co. v. Binnington & Co.* [1891]⁶⁴ ซึ่งศาลพิพากษาว่า ผู้รับเหมาก่อสร้างไม่อาจอ้างได้ว่าตนหลุดพ้นจากการชำระหนี้เนื่องจากคนงานนัดหยุดงาน⁶⁵ และในคดี *Bottoms v. York Corp* (1892)⁶⁶ ผู้รับเหมาก่อสร้างบ้านไม่อาจอ้างได้ว่าตนหลุดพ้นจากการชำระหนี้เนื่องจากความบกพร่องของพื้นที่ทำให้ตนไม่อาจปฏิบัติตามสัญญาได้

ศาลอังกฤษได้สร้างหลักขึ้นมาที่เรียกว่าหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ขึ้นมาเพื่อคลายความเคร่งครัดของหลักความรับผิดชอบเด็ดขาดในการชำระหนี้ตามสัญญา โดยศาลให้คู่สัญญาฝ่ายที่มีหน้าที่ปฏิบัติการชำระหนี้หลุดพ้นจากการปฏิบัติการชำระหนี้ขึ้นได้ถ้ามีเหตุอันไม่อาจคาดหมายได้เกิดขึ้น (Supervening Events) และเป็นผลให้การปฏิบัติการชำระหนี้ไม่สามารถกระทำได้อีกต่อไป ดังนั้นในกรณีที่ทรัพย์สินตามสัญญาถูกทำลายไปโดยสิ้นเชิงภายหลังจากที่ได้มีการทำสัญญา สัญญาก็จะสิ้นสุดโดยเหตุของหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) โดยมีบรรทัดฐานมาจากคดี *Taylor v. Caldwell* (1863)⁶⁷ เป็นคดีเกี่ยวกับการเช่าโรงละครจัดงานแสดงคอนเสิร์ต แต่ต่อมาโรงละครถูกไฟไหม้ โดยศาลได้หลักในคดีนี้ว่า การชำระหนี้ที่กลายเป็นพันธียอันเนื่องมาจากการไม่มีอยู่ของบุคคลหรือทรัพย์สิน มีผลให้ลูกหนี้หลุดพ้นจากการชำระหนี้ ซึ่งเป็นการตัดสินให้สัญญาสิ้นสุดลงด้วยเหตุของข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration)

เงื่อนไขในการปรับใช้หลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ประการแรก คือ การอันเป็นพันธีย (Impossibility)⁶⁸ กล่าวคือ สัญญาอาจจะระงับลงโดยผลของข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ได้ หากวัตถุแห่งสัญญาไม่มีอยู่แล้ว ซึ่งอาจเกิดขึ้นในการที่ทรัพย์สินเฉพาะสิ่งซึ่งเป็นวัตถุแห่งการชำระหนี้ เช่น การที่โรงละครเสียหายโดยสิ้นเชิงในคดี *Taylor v. Caldwell*

⁶³ *Paradine v. Jane* (1647) Aley 26

⁶⁴ *Budgett & Co. v. Binnington & Co.* [1891] 1 Q.B. 35

⁶⁵ พินัย ณ นคร, “หลักกฎหมายอังกฤษเกี่ยวกับเหตุที่ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติการชำระหนี้ตาม สัญญาได้อีกต่อไป : ผลกระทบจากวิกฤติทางเศรษฐกิจ,” หน้า 138.

⁶⁶ *Bottoms v. York Corp* (1892) 2 Hudson’s BC (4th edn.) 208

⁶⁷ *Taylor v. Caldwell* (1863) 3 B.&S. 826.

⁶⁸ Ewan Mckendrick, **English Private Law**, Andrew Burrows ed, 3 Edition. (England: Oxford University Press, 2013) pp. 602-604.

(1863) เว้นแต่ การสูญหายหรือเสียหายดังกล่าว ตกอยู่ภายใต้กฎการโอนความเสี่ยงภัย (Passing Of Risk) นอกจากนี้ ในสัญญาจ้างแรงงาน สัญญาตัวแทนหรือสัญญาอื่นใดที่ต้องใช้ความสามารถเฉพาะตัวของบุคคล สัญญาเป็นอันระงับไปโดยเหตุที่บุคคลนั้นเสียชีวิตกลายเป็นผู้พิการ หรือการจะให้ปฏิบัติการชำระหนี้ต่อไป อาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพอย่างร้ายแรง รวมไปถึงสัญญาให้บริการที่ผู้เป็นลูกหนี้ถูกคุมขังหรือถูกเกณฑ์ เข้าไปเป็นทหารจนเป็นเหตุให้การชำระหนี้ไม่อาจสมประสงค์ของคู่สัญญาได้อีกต่อไปด้วย อีกทั้ง การที่ผู้ขายไม่สามารถเข้าถึงแหล่งที่มาสินค้าโดยสิ้นเชิง ไม่ว่าโดยผลของภัยพิบัติทางธรรมชาติหรือโดยผลของ สงคราม ในกรณีที่สัญญาซื้อขายสินค้าที่มีระบุแหล่งที่มาสินค้าโดยชัดแจ้ง (Specified Source) อีกทั้ง สัญญาอาจจะระงับลงได้ด้วยเหตุที่วิธีการชำระหนี้ที่ระบุไว้นั้นเป็นการอันพันวิสัย เว้นแต่ คู่สัญญามีความ ประสงค์ที่จะใช้วิธีอื่นในการชำระหนี้ทดแทนกัน ในกรณีที่คู่สัญญาไม่ได้ประสงค์จะใช้วิธีการดังกล่าวเป็น การอันเฉพาะอย่างยิ่ง

การสิ้นผลของสัญญาโดยหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) มิใช่เพียง แค่กรณีที่มีการชำระหนี้ตกเป็นพันวิสัย (Impossibility) เท่านั้น แต่รวมถึงกรณีที่คู่สัญญาทั้งสองฝ่ายได้มีการตกลงกันหรือมีความเข้าใจกันในเรื่องที่เป็นรากฐานสำคัญของสัญญา แต่ต่อมาได้เกิดเหตุการณ์ที่ไม่อาจ คาดหมายได้ขึ้น (Supervening Events) แม้การชำระหนี้ดังกล่าวจะไม่กลายเป็นการพันวิสัย ที่จะปฏิบัติการชำระหนี้ได้ แต่หากเหตุการณ์ที่เหนือความคาดหมายทำให้การปฏิบัติการชำระหนี้ของ คู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่มีประโยชน์ต่อคู่สัญญาอีกฝ่ายแล้วอีกต่อไปแล้ว หรือการปฏิบัติการชำระหนี้ นั้นแตกต่างไปจากความประสงค์ร่วมกันของคู่สัญญาในสาระสำคัญ สัญญาจะระงับลงด้วยเหตุข้อขัดข้อง ร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ซึ่งในการพิจารณานั้นศาลจะพิจารณาถึงเจตนาหรือ ความประสงค์ร่วมกันของคู่สัญญาเป็นสำคัญ ตัวอย่างคดี เช่น การเช่าห้องเพื่อชมขบวนพิธีฉลองการขึ้น ครองราชย์ของกษัตริย์ แต่ต่อมาพิธีดังกล่าวได้ถูกเลื่อนไป ในคดี Krell v. Henry [1903] จะเห็นได้ว่า วัตถุประสงค์ของสัญญาคือการเช่าห้องเพื่อชมขบวนพิธีฉลองการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ แต่ต่อมาพิธี ดังกล่าวได้ถูกเลื่อนไป ทำให้แม้จะเช่าห้องต่อผู้เช่าก็ไม่สามารถรับชมขบวนพิธีฉลองการขึ้นครองราชย์ของ กษัตริย์ ซึ่งเป็นความประสงค์ร่วมกันของคู่สัญญาในสาระสำคัญ ส่งผลทำให้การปฏิบัติการชำระหนี้ของ คู่สัญญาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่มีประโยชน์ต่อคู่สัญญาอีกฝ่ายแล้วอีกต่อไปแล้ว หรือการปฏิบัติการชำระหนี้ นั้นแตกต่างไปจากความประสงค์ร่วมกันของคู่สัญญาในสาระสำคัญ สัญญาดังกล่าวจึงสิ้นผลโดยหลัก ข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) หรือเช่าเรือเพื่อขนชาวฝรั่งเศสกลับประเทศแต่ ต่อมาเรือที่เช่าถูกยึดไม่สามารถขนชาวฝรั่งเศสได้ ในคดี Tatem Ltd. V. Gamboa [1939] ซึ่งทั้งสองกรณี นั้นเป็นกรณีแตกต่างจาก คดี Herne Bay Stream Boat v. Hutton [1903] ซึ่งมีข้อพิพาทเกี่ยวกับสัญญา เช่าเรือโดยระบุในข้อสัญญาว่า เป็นการเช่าเรือเพื่อชมพิธีตรวจกองเรือหลวงและเพื่อนำผู้โดยสารลงเรือชม กองเรือ อย่างไรก็ตาม พิธีตรวจกองเรือได้ถูกยกเลิกไป แต่ยังสามารถใช้เรือนำผู้โดยสารชมกองเรือได้อยู่

ศาลพิพากษาว่า สัญญาไม่สิ้นสุดตามหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) โดยเจตนาหรือความประสงค์ร่วมกันของคู่สัญญานั้นอาจมิได้ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษร แต่อาจเป็นข้อสันนิษฐานหรือเป็นที่เข้าใจได้ว่าคู่สัญญา มีความประสงค์ร่วมกัน จากกรณีทีกล่าวมาข้างต้นเป็นหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ในกรณีที่เป็นการเสียไปซึ่งวัตถุประสงค์ (Frustration Of Purpose)⁶⁹

ความยากลำบากในการชำระหนี้ (Impracticability)⁷⁰ เป็นอีกเงื่อนไขกรณีที่ทำให้เกิดการสิ้นสุดของสัญญาโดยหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) กล่าวคือ แม้ว่าการชำระหนี้จะมีได้กลายเป็นพันวิสัย แต่หากการให้ลูกหนี้ปฏิบัติการชำระหนี้ต่อไปจะก่อให้เกิดภาระอย่างยิ่งในบางกรณีอาจจะทำให้สัญญาระงับโดยเหตุข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ได้หากเหตุนอกเหนือความคาดหมายทำให้การชำระหนี้ที่นั้นเกิดการล่าช้าและทำให้ค่าใช้จ่ายสูงขึ้น แต่ไม่รวมถึงความยากลำบากในการชำระหนี้โดยแท้ (Pure Impracticability) ซึ่งมีใช้กรณีหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ตามหลักกฎหมายอังกฤษ เช่น กรณีเงินเฟ้อหรือความผันผวนของค่าเงิน เป็นต้น ตัวอย่างคดี Universal Corporation v. Fiveways Properties Ltd. [1978] โดยศาลพิพากษาว่าการที่คู่สัญญาประสบปัญหาทางการเงินและไม่มีเงินเพียงพอที่จะ ชำระหนี้ตามสัญญาได้ไม่เป็นเหตุให้สัญญาสิ้นสุดโดยเหตุของหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ซึ่งหากเป็นกรณีดังกล่าวต้องนำหลักกฎหมายเกี่ยวกับการชำระหนี้ที่เป็นไปอย่างยากลำบากหรือการชำระหนี้ที่เป็นภาระหนักเกินควรแก่คู่สัญญา (Hardship) ซึ่งเป็นลักษณะของการชำระหนี้หนึ่งซึ่งการชำระหนี้ยังสามารถปฏิบัติการชำระหนี้ได้แต่เนื่องจากมีเหตุการณ์บางอย่างเข้ามาแทรกแซงภายหลังจากการทำสัญญาทำให้เกิดความยากลำบากในการชำระหนี้หรือมีการเปลี่ยนแปลงสภาวะบางอย่างทำให้การปฏิบัติตามสัญญานั้นเป็นเรื่องที่ยากขึ้นหรือเกิดค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้นแต่ยังคงเป็นไปได้ที่จะปฏิบัติตามสัญญานั้นแม้ว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะเผชิญกับภาระทางการเงินหรือความไม่สะดวกที่เพิ่มขึ้นก็ตาม

อีกทั้ง ในกรณีที่การปฏิบัติการตามสัญญาเป็นไปไม่ได้เนื่องจากกฎหมายในภายหลังมีการเปลี่ยนแปลงซึ่งกระทบต่อรากฐานแห่งสัญญา หรือ กฎหมายใหม่ห้ามการปฏิบัติการบางอย่างตามสัญญา⁷¹

⁶⁹ นางสาวอรุณทัย ไทยสวัสดิ์, ผลกระทบจากวิกฤติทางเศรษฐกิจต่อการปฏิบัติการชำระหนี้ในสัญญาซื้อขายสินค้าระหว่างประเทศ (วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2560), หน้า 69.

⁷⁰ ญัตติพิชา วโรตมอธิตพัฒน์ และคณะ, “มาตรการทางกฎหมายไทยเกี่ยวกับการชำระหนี้ที่เป็นภาระหนักเกินควรแก่คู่สัญญา,” วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเวสเทิร์น มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. ฉบับที่ 1 หน้า 233, 234-235 (2567).

⁷¹ Jack Beatson and others, *Anson's law of Contract*, 29th edn, (England: Oxford University Press, 2010) p 483.

ก็เป็นเหตุให้เกิดการสิ้นผลของสัญญาโดยหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) เช่นกัน ซึ่งเป็นกรณีที่เกิดจากความไม่ชอบด้วยกฎหมาย (Illegality)

กล่าวโดยสรุป หลักกฎหมายคอมมอนลอว์ (Common Law) ว่าด้วยหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) มีสาระสำคัญ คือ “เมื่อมีเหตุการณ์ที่ทำให้คู่สัญญาฝ่ายที่ต้องปฏิบัติการใดเพื่อชำระหนี้ตามสัญญาไม่สามารถที่จะปฏิบัติการชำระหนี้ได้อีกต่อไป หรือทำให้การกระทำเพื่อปฏิบัติการชำระหนี้ตามสัญญาต่อไปนั้นกลับกลายเป็นสิ่งที่แตกต่างไปจากสิ่งที่คู่สัญญาประสงค์อย่างมาก สัญญานั้นจะสิ้นผลและคู่สัญญาเป็นอันหลุดพ้นจากการปฏิบัติการตามสัญญา”⁷²

เมื่อก้าวถึงผลของหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) นั้นสามารถแบ่งได้หลัก 2 หลักใหญ่ กล่าวคือ ตามหลักคอมมอนลอว์ (Common Law) แต่เดิม เมื่อมีเหตุการณ์ที่ไม่อาจคาดคิดและทำให้การปฏิบัติตามสัญญาไม่สามารถกระทำได้อีกต่อไป (Frustrating Event) หรือการปฏิบัติตามสัญญาจะเป็นการแตกต่างไปจากความประสงค์ร่วมกันของคู่สัญญาโดยสิ้นเชิงสัญญาจะสิ้นสุดลงทันที (Automatic Termination) แต่มีผลเป็นการหลุดพ้นจากหนี้ในอนาคต (De Future) เท่านั้น ดังนั้น คู่สัญญาฝ่ายที่ต้องชำระค่าตอบแทนในหนี้ที่สิ้นสุดลงด้วยเหตุของหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ถ้าหนี้นั้นได้ถึงกำหนดชำระแล้ว (Due) คู่สัญญานั้นยังคงมีความผูกพันในหนี้ดังกล่าวอยู่ กล่าวคือ ต้องชำระค่าตอบแทนต่อไป และเงินที่ได้ชำระไปแล้วก่อนที่สัญญาจะสิ้นสุดลงก็ไม่สามารถเรียกคืนได้ ยกเว้น หนี้ที่ต้องชำระยังไม่ถึงกำหนด ตัวอย่างคดีที่นำหลักนี้มาปรับใช้ คือ คดี Chandler v. Webster [1904]⁷³ ซึ่งข้อเท็จจริงปรากฏว่ามีการเช่าสถานที่เพื่อดูขบวนเสด็จในพิธีขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์และผู้ให้เช่ากำหนดให้ผู้เช่าชำระค่าเช่าในวันที่ทำสัญญาเลย แม้แต่มาขบวนถูกยกเลิกไปและสัญญาเป็นอันสิ้นผลโดยเหตุแห่งข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) แต่กรณีนี้ผู้เช่าไม่สามารถเรียกคืนค่าเช่าที่ได้ชำระไปแล้วคืนได้ เพราะถือว่าหนี้ส่วนนั้นถึงกำหนดชำระแล้ว มิใช่หนี้ในอนาคต

ต่อมาผู้พิพากษา (House of Lords) ได้วางหลักใหม่ในคดี Fibrosa Spolka Akcyjna v. Fairbairn, Lawson, Combe, Barbour Ltd [1942] โดยศาลได้นำหลักความล้มเหลวของหลักสิ่งตอบแทน (Total Failure of Consideration) มาปรับใช้กับคดี Fibrosa Spolka Akcyjna v. Fairbairn Lawson Combe Barbour Ltd. [1942]⁷⁴ ซึ่งหลักการดังกล่าวนี้เป็นหลักที่มีสาระสำคัญว่า “หากใน

⁷² พินัย ญ นคร, “หลักกฎหมายอังกฤษเกี่ยวกับเหตุที่ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติการชำระหนี้ตาม สัญญาได้อีกต่อไป : ผลกระทบจากวิกฤติทางเศรษฐกิจ,” หน้า 183.

⁷³ Chandler v. Webster [1904], 1 KB 493.

⁷⁴ Fibrosa Spolka Akcyjna v. Fairbairn Lawson Combe Barbour Ltd. [1942] A.C. 32; (1942) 2 All E.R. 122

กรณีที่ผู้ชำระเงินนั้นมิได้อะไรตอบแทนเลยสามารถเรียกเงินดังกล่าวคืนได้ แต่หากได้รับอะไรซึ่งเป็นสิ่งตอบแทนแล้วไม่สามารถเรียกเงินดังกล่าวคืนได้ เว้นแต่ กรณีที่เงินที่ชำระไปมีมูลค่ามากกว่ามูลค่าของสิ่งตอบแทนอย่างมาก”⁷⁵ ถึงแม้หลักนี้จะดูเหมือนว่าให้ความเป็นธรรมแก่คู่สัญญา แต่ในบางกรณีนั้นก็ไม่สามารถนำหลักนี้มาใช้ได้อย่างยุติธรรม กล่าวคือ หากเป็นกรณีการส่งมอบหรือจัดให้ซึ่งสินค้าหรือบริการ เช่น ในคดี *Appleby v. Myers* (1867) ซึ่งคู่สัญญาได้ทำการเข้าไปติดตั้งเครื่องจักรในโรงงานกำหนดชำระหนี้กันเมื่อติดตั้งเสร็จ แต่ต่อมาปรากฏว่าโรงงานโดนไฟไหม้เสียหายโดยสิ้นเชิง ทำให้สัญญานั้นสิ้นสุดลงโดยเหตุขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) แต่ในข้อเท็จจริงปรากฏว่าเครื่องจักรบางส่วนนั้นได้ติดตั้งเรียบร้อยแล้ว ศาลมีคำพิพากษาในคดีดังกล่าวว่า ผู้รับจ้างติดตั้งไม่มีสิทธิได้รับชำระเงินเพราะสัญญานั้นได้กำหนดว่าจะชำระหนี้เงินต่อเมื่อติดตั้งเครื่องจักรเสร็จทั้งหมดซึ่งเป็นสาระสำคัญ และในกรณีดังกล่าวไม่สามารถนำหลักที่เกี่ยวข้องกับการคืนทรัพย์สินตามหลักกฎหมายแพ่ง (Restitution)⁷⁶

ผลประการต่อมาของการสิ้นสุดของสัญญาโดยเหตุขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) คือ ผลตามกฎหมายลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นผลมาจากความไม่ยุติธรรมข้างต้นเป็นเหตุให้ฝ่ายนิติบัญญัติคือรัฐสภาจึงได้ออกกฎหมายลายลักษณ์อักษรขึ้นมาฉบับหนึ่ง คือ พระราชบัญญัติข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมายในสัญญา ค.ศ. 1943 (Law Reform (Frustrated Contracts) Act 1943) เพื่อลดช่องโหว่และความไม่ยุติธรรมดังกล่าว ในแนวทางสารบัญญัติแล้วพระราชบัญญัตินี้มิได้เป็นการบัญญัติหลักขึ้นมาใหม่ แต่เป็นเพียงการเสริมหลักคอมมอนลอว์ (Common Law) ในส่วนทางสัญญา โดยยอมให้คู่สัญญาเรียกเงินหรือค่าตอบแทนกันได้ตามความเหมาะสมเมื่อมีเหตุการณ์ที่ทำให้สัญญาสิ้นสุดไปโดยเหตุของข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) แต่กรณีทีนอกเหนือจากนี้นั้นยังคงใช้หลักคอมมอนลอว์ (Common Law) ว่าด้วยหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration)

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบันแม้ศาลอังกฤษจะนำหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ในกรณีที่คู่สัญญาไม่สามารถปฏิบัติการชำระหนี้ได้เนื่องจากเกิดเหตุการณ์เหนือความคาดหมาย แต่หากเกิดกรณีที่คู่สัญญามีข้อสัญญาที่กำหนดผลของสัญญาเมื่อมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นอันเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้การปฏิบัติการชำระหนี้ตามสัญญาไม่สามารถกระทำได้นั้น ศาลอังกฤษจะบังคับให้เป็นไปตามความประสงค์ที่จะไม่ให้สิทธิและหน้าที่ระหว่างกันนั้นต้องเป็นไปตามหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ในคอมมอนลอว์ (Common Law) ข้อสัญญาในลักษณะนี้เรียกว่า

⁷⁵ Hugh Beale et all, Supranote 28, 1124.

⁷⁶ ศิริรัตน์ สุขภูติ, การคืนทรัพย์สินตามหลักกฎหมายแพ่ง (วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์ มหบัณฑิต มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์, 2541), หน้า 5-10.

“ข้อสัญญากำหนดเหตุสุดวิสัย (Force Majeure Clause)”⁷⁷ กล่าวคือ เมื่อเหตุการณ์ที่ระบุในสัญญาเกิดขึ้นคู่สัญญาก็ต้องปฏิบัติตามสิ่งที่กำหนด เช่น ระบุว่าหากมีการประท้วงหยุดงาน การก่อกวนจลาจล น้ำท่วม ก็กำหนดเวลาสำหรับการปฏิบัติชำระหนี้ตามสัญญาขยายออกไปแล้วแต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นก็ยังไม่สิ้นสุดลงอีก ก็ให้สัญญาเป็นอันระงับลง⁷⁸ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าข้อสัญญากำหนดเหตุสุดวิสัย (Force Majeure Clause) นี้เป็นหลักการที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นข้อยกเว้นของหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ในคอมมอนลอว์ (Common Law)⁷⁹

4. กลไกการปรับใช้หลักรากฐานแห่งข้อสัญญาเปลี่ยนแปลงไปตามกฎหมายไทย

เมื่อคู่สัญญาตกลงเข้าทำสัญญา หากสัญญามีผลสมบูรณ์ โดยทั่วไปย่อมก่อให้เกิดความผูกพันระหว่างคู่สัญญาตามหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) และก่อให้เกิดหนี้หรือหน้าที่ระหว่างคู่สัญญาที่ต้องปฏิบัติตามเพื่อชำระหนี้⁸⁰ แต่หากภายหลังการทำสัญญา พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปทำให้การปฏิบัติตามสัญญาเป็นไปได้ยากหรือเป็นไปไม่ได้โดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ว่าพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นจะเกิดขึ้น ตามหลักรากฐานแห่งนิติกรรมหรือสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) ปัจจุบันประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยยังไม่มีบทบัญญัติที่รับรองการแก้ไขปัญหสำหรับพฤติการณ์ข้างต้นโดยตรง แต่ตามความเห็นทางวิชาการมีกลไกการปรับใช้หลักรากฐานแห่งข้อสัญญาเปลี่ยนแปลงไปตามหลักกฎหมายดังต่อไปนี้

4.1 กลไกการปรับใช้ตามหลักสุจริต (มาตรา 5 มาตรา 6 และมาตรา 368 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์)

หลักสุจริตถูกพัฒนามาจากแนวคิดพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ เมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมจึงเกิดแนวปฏิบัติขึ้นพื้นฐานของสังคมเพื่อให้มนุษย์ในสังคมนั้นอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข จึงกล่าวได้ว่าหลักสุจริตเกิดขึ้นบนพื้นฐานของความจำเป็นอันเกี่ยวข้องกับมนุษย์ สังคม และกฎหมาย⁸¹ โดยคำว่า “สุจริต” เป็นคำที่มีมาตั้งแต่กฎหมายโรมันซึ่งในภาษาละติน หมายถึง ความซื่อสัตย์ ความมีสัจจะ หรือการรักษา

⁷⁷ พินัย ณ นคร, “หลักกฎหมายอังกฤษเกี่ยวกับเหตุที่ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติตามชำระหนี้ตาม สัญญาได้อีกต่อไป : ผลกระทบจากวิกฤติทางเศรษฐกิจ,” หน้า 149.

⁷⁸ พินัย ณ นคร, “หลักกฎหมายอังกฤษเกี่ยวกับเหตุที่ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติตามชำระหนี้ตาม สัญญาได้อีกต่อไป : ผลกระทบจากวิกฤติทางเศรษฐกิจ,” หน้า 146.

⁷⁹ พินัย ณ นคร, “หลักกฎหมายอังกฤษเกี่ยวกับเหตุที่ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติตามชำระหนี้ตาม สัญญาได้อีกต่อไป : ผลกระทบจากวิกฤติทางเศรษฐกิจ,” หน้า 149.

⁸⁰ เฉลิมวุฒิ ศรีพรหม, “การเลิกสัญญาโดยเหตุของการตกไปแห่งรากฐานของนิติกรรม,” หน้า 298.

⁸¹ วิจิตรา (ฟุ้งลัดดา) วิเชียรชม, *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป*, ครั้งที่พิมพ์ 4. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2567), หน้า 35.

คำมั่นสัญญา (Bona Fides) โดยหลักสุจริตแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ หลักสุจริตทั่วไป หมายถึง มาตรฐานโดยทั่วไปที่ใช้เป็นเครื่องวัดความประพฤติของมนุษย์ และหลักสุจริตเฉพาะ หมายถึง ความรู้หรือไม่รู้ข้อเท็จจริงของคู่กรณีที่เกี่ยวข้อง⁸² แต่หากพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปทำให้การปฏิบัติตามสัญญาเป็นไปได้ยากหรือเป็นไปไม่ได้โดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ว่าพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นจะเกิดขึ้น ตามหลักรากฐานแห่งนิติกรรมหรือสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) ตามความเห็นทางวิชาการหลักสุจริตที่จะถูกนำมาปรับใช้คือหลักสุจริตทั่วไปซึ่งมีผลบังคับครอบคลุมหลักเกณฑ์ทั้งปวงในระบบกฎหมาย และมีฐานะเป็นข้อความคิดพื้นฐานของบทกฎหมาย และยังเป็นบ่อเกิดของหลักเกณฑ์อันเป็นรูปธรรมต่าง ๆ ที่ถูกแทรกซึมอยู่ในบทกฎหมายและหลักเกณฑ์ความประพฤติของสังคมที่ถูกนำมาบัญญัติเป็นกฎหมาย⁸³ โดยหลักสุจริตทั่วไปปรากฏอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 5 มาตรา 6 และมาตรา 368 โดยบทบัญญัติเหล่านี้เป็นมาตรฐานทั่วไปที่กฎหมายบัญญัติให้ใช้เป็นเครื่องวัดความประพฤติในสังคมว่าการกระทำที่เกิดขึ้นในสังคมอยู่ในกรอบแห่งความชอบธรรมของกฎหมายหรือไม่ จะเห็นได้ว่าความหมายของหลักสุจริตทั่วไปนั้นมีเนื้อหาและคำอธิบายที่กว้างและไม่แน่ชัด ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของบทกฎหมายยุติธรรม (Jus Aequum)⁸⁴ ทำให้การตีความบทบัญญัติลักษณะนี้ต้องใช้วิจรรณญาณและดุลยพินิจ ในการวิเคราะห์ข้อเท็จจริงอย่างละเอียดลึกซึ้งว่าความสุจริตในแต่ละสถานการณ์ที่เหมาะสมจะนำมาปรับใช้กับข้อเท็จจริงนั้นบุคคลทั่วไปในสังคมผู้มีเหตุผลหรือที่เรียกว่า “วิญญูชน” เห็นว่าการประพฤติปฏิบัติเช่นใดในสถานการณ์เหล่านั้นจึงจะถือว่าสุจริต

ศาสตราจารย์สมยศ เชื้อไทยได้อธิบายว่า “หลักสุจริตทั่วไปที่ปรากฏในมาตรา 5 มาตรา 6 และมาตรา 368 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จึงเป็นหลักที่สามารถนำมาใช้เพื่อสร้างความยุติธรรมให้กับสังคมได้ในกรณีที่พฤติการณ์หรือสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป จนกระทบต่อรากฐานสำคัญของข้อตกลงระหว่างคู่สัญญาที่ไม่อาจคาดหมายได้ว่าพฤติการณ์หรือสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป และหากคู่สัญญาได้ทราบถึงความเปลี่ยนแปลงไปอยู่ก่อนแล้วก็จะไม่ตกลงเข้าทำสัญญาหรือจะตกลงแตกต่างออกไปจากเดิม ตามหลักรากฐานแห่งนิติกรรมหรือสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus)”⁸⁵

⁸² สมยศ เชื้อไทย, ความรู้กฎหมายทั่วไป คำอธิบายวิชากฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไป, ครั้งที่พิมพ์ 31, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2567), หน้า 255.

⁸³ กิตติศักดิ์ ปกติ, หลักสุจริตและเหตุเหนือความคาดหมายในการชำระหนี้ในระบบกฎหมายเยอรมัน ฝรั่งเศส แองโกลอเมริกันและไทย, หน้า 65.

⁸⁴ สมยศ เชื้อไทย, ความรู้กฎหมายทั่วไป คำอธิบายวิชากฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไป, หน้า 255.

⁸⁵ สมยศ เชื้อไทย, ความรู้กฎหมายทั่วไป คำอธิบายวิชากฎหมายแพ่ง : หลักทั่วไป, หน้า 258.

นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างความเห็นทางวิชาการที่เห็นว่า หากพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปอันส่งผลกระทบให้รากฐานแห่งนิติกรรมหรือสัญญาเปลี่ยนแปลงไปโดยที่คู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้สามารถนำหลักสุจริตทั่วไปที่บัญญัติในมาตรา 368 มาใช้บังคับในการตีความสัญญาเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่คู่สัญญาได้คือความเห็นของรองศาสตราจารย์ ดร. เฉลิมวุฒิ ศรีพรหม ซึ่งอธิบายว่า “หากไม่สามารถค้นหาเจตนาที่แท้จริงของคู่สัญญาได้ ทั้งยังไม่มีบทบัญญัติแห่งกฎหมายใดกำหนดสิทธิและหน้าที่ของคู่สัญญาหรืออุดช่องว่างของปัญหาไว้อย่างชัดเจน การตีความสัญญาจึงต้องตีความไปตามที่บัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 368 คือการตีความสัญญาไปตามหลักสุจริตโดยพิเคราะห์ถึงปกติประเพณี โดยการพิจารณาว่าปัญหาอันเป็นช่องว่างของสัญญานั้น มีปกติประเพณีของเรื่องนั้น ๆ ที่แสดงให้เห็นว่าการประพฤติปฏิบัติกันมีปกติประเพณีบังคับไว้อย่างไร แต่หากไม่มีปกติประเพณีในเรื่องนั้นกำหนดไว้ ก็ให้พิจารณาตามหลักสุจริตว่าวิญญูชนทั่วไปคิดเห็นหรือประพฤติต่อกันอย่างไรในปัญหาช่องว่างของสัญญาดังกล่าว ก็ให้คู่สัญญาถือปฏิบัติไปตามนั้น”

แต่กลับมีข้อสังเกตว่าปัจจุบันยังไม่มีคำพิพากษาศาลฎีกาที่สะท้อนให้เห็นว่าศาลไทยได้นำหลักสุจริตทั่วไปตามมาตรา 5 มาตรา 6 และมาตรา 368 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาปรับใช้ในกรณีที่พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปที่ทำให้การปฏิบัติตามสัญญาเป็นไปได้ยากหรือเป็นไปไม่ได้โดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ว่าพฤติการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นจะเกิดขึ้น

4.2 กลไกการปรับใช้ตามหลักการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัย (มาตรา 219 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์)

ภายหลังการทำสัญญาหากเกิดพฤติการณ์นอกเหนือจากที่คู่สัญญาควรคาดหมายได้ ทำให้การปฏิบัติตามชำระหนี้เป็นไปไม่ได้ทั้งหมดหรือบางส่วน โดยคู่สัญญาไม่มีส่วนในการทำให้การชำระหนี้ไม่สามารถปฏิบัติได้ ในทางกฎหมายอธิบายพฤติการณ์ลักษณะนี้ภายใต้หลักการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยผ่านบทบัญญัติ มาตรา 219 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

มาตรา 219 “ถ้าการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยเพราะพฤติการณ์อันใดอันหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นภายหลังที่ได้ก่อหนี้ และซึ่งลูกหนี้ไม่ต้องรับผิดชอบนั้นไซ้ ท่านว่าลูกหนี้เป็นอันหลุดพ้นจากการชำระหนี้”

ถ้าภายหลังที่ได้ก่อหนี้ขึ้นแล้วนั้น ลูกหนี้กลายเป็นคนไม่สามารถจะชำระหนี้ได้ไซ้ ท่านให้ถือเสมือนว่าเป็นพฤติการณ์ที่ทำให้การชำระหนี้ตกเป็นอันพ้นวิสัยนั้น”

ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 219 วางหลักเกณฑ์ว่าด้วย “การชำระหนี้เป็นพ้นวิสัยซึ่งภายหลังก่อหนี้” ซึ่งเป็นบทบัญญัติกำหนดให้ลูกหนี้หลุดพ้นจากการชำระหนี้ เมื่อการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยเพราะพฤติการณ์อันเกิดขึ้นภายหลังเมื่อหนี้ได้เกิดขึ้นและลูกหนี้ไม่มีส่วนผิด ลูกหนี้อย่อมหลุดพ้นจากการที่จะต้องชำระหนี้ และเจ้าหนี้ก็ไม่มีสิทธิเรียกค่าเสียหายใด ๆ จากลูกหนี้

ตัวอย่างคำพิพากษาศาลฎีกา ที่ปรับใช้หลักการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 219 เช่น คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 16469/2557⁸⁶ “การชำระหนี้ที่ตกเป็นพ้นวิสัยตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 219 มีความหมายว่า ในเวลาที่คู่สัญญาทำสัญญาก่อนหน้านั้น วัตถุแห่งหนี้เป็นสิ่งที่สามารถชำระหนี้ได้ หากแต่มีเหตุการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นภายหลังจากก่อนนั้นเป็นเหตุให้ลูกหนี้ไม่สามารถชำระหนี้แก่เจ้าหนี้ได้อย่างเด็ดขาดและเป็นการถาวรตลอดไป ลูกหนี้จึงจะหลุดพ้นจากหนี้ได้ จำเลยทำสัญญาจะขายอาคารชุดให้แก่โจทก์ การที่สถาบันการเงินที่ให้สินเชื่อแก่จำเลยถูกระงับไม่ให้ดำเนินกิจการ ไม่ใช่เหตุการณ์ที่ทำให้การก่อสร้างอาคารชุดของจำเลยตกเป็นอันพ้นวิสัย เป็นเพียงเหตุขัดข้องที่ทำให้จำเลยต้องแสวงหาแหล่งทุนใหม่ อันอาจทำให้จำเลยต้องเสียเวลาในการก่อสร้างอาคารชุดและเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นกว่าเดิม แต่ไม่ถึงกับเป็นอุปสรรคขัดขวางไม่ให้จำเลยก่อสร้างอาคารชุดอย่างสิ้นเชิง การที่สถาบันการเงินที่ให้สินเชื่อแก่จำเลยถูกปิดกิจการไม่เป็นเหตุการณ์ที่ส่งผลให้การก่อสร้างอาคารชุดตกเป็นอันพ้นวิสัย จำเลยไม่หลุดพ้นจากหน้าที่ต้องสร้างอาคารชุดแล้วโอนกรรมสิทธิ์ห้องชุดให้แก่โจทก์”

ส่วนของความเห็นวิชาการเรื่องการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยอันทำให้ลูกหนี้หลุดพ้นจากการชำระหนี้ แบ่งเป็นสองความเห็น ความเห็นที่หนึ่งเห็นว่าสาเหตุที่ทำให้การชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยจะต้องเป็นกรณีการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยอย่างเด็ดขาดเท่านั้น ความเห็นที่สองเห็นว่าหากการชำระหนี้อยู่นอกขอบเขตความประสงค์อันแท้จริงแห่งมูลหนี้จนถึงขนาดต้องบังคับให้ลูกหนี้ชำระหนี้เป็นอย่างอื่น หรือหากบังคับให้เจ้าหนี้รับชำระหนี้ก็เป็นอันไร้ประโยชน์แก่เจ้าหนี้ ก็ถือได้ว่าเป็นการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยได้⁸⁷

คำวินิจฉัยของศาลฎีกาในปัจจุบัน กรณีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปโดยที่คู่สัญญาไม่อาจคาดหมายได้ ศาลได้นำหลักการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยมาใช้ทั้งกรณีของสาเหตุที่ทำให้การชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยเป็นกรณีการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยอย่างเด็ดขาด และกรณีการชำระหนี้อยู่นอกขอบเขตความประสงค์อันแท้จริงแห่งมูลหนี้จนถึงขนาดต้องบังคับให้ลูกหนี้ชำระหนี้เป็นอย่างอื่น หรือหากบังคับให้เจ้าหนี้รับชำระหนี้ก็เป็นอันไร้ประโยชน์แก่เจ้าหนี้ด้วย ดังที่ปรากฏใน คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 282/2525⁸⁸ “สัญญาเช่าซื้อตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 572 นั้น เป็นสัญญาเช่าอย่างหนึ่ง ผู้ให้เช่าย่อมมีหน้าที่ส่งมอบทรัพย์สินที่เช่าให้ผู้เช่าได้ใช้ประโยชน์ตามสัญญา โจทก์ตกลงเช่าซื้อที่ดินเพื่อปลูกสร้างอาคารพาณิชย์ขายพร้อมที่ดิน มิใช่เช่าซื้อมาเพื่อรับเงินค่าทดแทนการเวนคืนเมื่อจำเลยไม่สามารถส่งมอบที่ดินให้โจทก์ได้ใช้หรือได้รับประโยชน์ตามสัญญาเพราะที่ดินถูกเวนคืน การชำระหนี้ย่อมตกเป็นพ้นวิสัย

⁸⁶ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 16469/2557.

⁸⁷ เฉลิมวุฒิ ศรีพรหม, “การเลิกสัญญาโดยเหตุของการตกไปแห่งรากฐานนิติกรรม,” หน้า 313–314.

⁸⁸ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 282/2525

เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งอันจะโทษฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมิได้ จำเลยซึ่งเป็นลูกหนี้ย่อมไม่มีสิทธิที่จะชำระหนี้ตอบแทนตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 372 วรรคแรก โจทก์จึงมีสิทธิเรียกค่าเช่าซื้อที่ชำระไปแล้วคืนจากจำเลย”

5. บทวิเคราะห์

ภายหลังจากศึกษากฎหมายต่างประเทศ และกฎหมายไทยที่เกี่ยวข้องกับหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานของสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausular Rebus Sic Stantibus) บทนี้ผู้เขียนจะทำการวิเคราะห์ปัญหาของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยที่ไม่มีบทบัญญัติเฉพาะบังคับกับกรณี และวิเคราะห์ความแตกต่างของหลักกฎหมายต่างประเทศ ได้แก่ กฎหมายเยอรมัน กฎหมายฝรั่งเศส และกฎหมายอังกฤษ

5.1 วิเคราะห์กฎหมายไทย

ปัญหาของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย คือ ไม่ได้มีบทบัญญัติที่รองรับหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานของสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausular Rebus Sic Stantibus) อย่างเป็นลายลักษณ์อักษร แต่กลับพบหลักกฎหมายดังกล่าวในกฎหมายพิเศษ คือ พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ. 2518 มาตรา 13 และ 15 จึงนำมาสู่การวิเคราะห์ปัญหาประเด็นการปรับใช้พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ. 2518 ว่า “หลักเกณฑ์ในบทบัญญัติข้างต้นนั้น เป็นหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานของสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausular Rebus Sic Stantibus) หรือไม่” และวิเคราะห์ประมวลแพ่งและพาณิชย์ว่า “แม้ไม่มีบทบัญญัติเฉพาะแต่หากมีข้อเท็จจริงที่ต้องนำหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานของสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausular Rebus Sic Stantibus) มาปรับใช้แก่กรณีจะสามารถนำหลักกฎหมายในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เรื่องการชำระหนี้เป็นพันวิสัยและการตีความสัญญา มาปรับใช้แก่กรณีดังกล่าวได้อย่างไรบ้าง”

5.1.1 ประเด็นการปรับใช้พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ. 2518

เนื่องจากประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ไม่มีบทบัญญัติรับรองกรณี หลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานของสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausular Rebus Sic Stantibus) ไว้อย่างเป็นทางการเฉพาะ เช่นนี้เมื่อมีพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้คู่สัญญาไม่สามารถปฏิบัติการเพื่อชำระหนี้ได้ หรือการปฏิบัติการเพื่อชำระหนี้เป็นไปอย่างยากลำบาก จะต้องพิจารณาข้อเท็จจริงเป็นกรณี ๆ ไปว่า สามารถนำบทบัญญัติใดในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาบังคับใช้ได้บ้าง แต่หากเป็นข้อพิพาทระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างเรื่องสภาพการจ้างกลับมีกฎหมายพิเศษ คือ พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ. 2518 มาตรา 13 และ 15 ที่บัญญัติรับรองกรณีของพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไป โดยคู่สัญญาในที่นี้ คือ นายจ้างและลูกจ้างไม่อาจคาดหมายได้ล่วงหน้า ทำให้นายจ้างไม่อาจปฏิบัติตามสภาพการจ้างที่ได้ตกลงไว้กับลูกจ้างได้ การที่บทบัญญัติของ พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ พ.ศ. 2518 มาตรา 13 ให้สิทธิแก่นายจ้างสามารถยื่นข้อเรียกร้องเกี่ยวกับสภาพการจ้างโดยทำเป็นหนังสือ และมาตรา 15 ให้สิทธิแก่นายจ้างสามารถขอให้สมาคมนายจ้างซึ่งเป็นองค์กรที่เกิดจากการรวมตัวกันของนายจ้างที่ประกอบกิจการประเภทเดียวกันดำเนินการยื่น

ข้อเรียกร้องเกี่ยวกับสภาพการจ้างโดยทำเป็นหนังสือ และเข้าสู่ขั้นตอนการเจรจาต่อรองกับฝ่ายลูกจ้างเพื่อเรียกร้องขอปรับปรุงข้อตกลงเกี่ยวกับสภาพการจ้างนั้น เป็นลักษณะของการนำหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานของสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausular Rebus Sic Stantibus) มาปรับใช้ จึงเป็นปัญหาว่ากฎหมายไทยปัจจุบันกลับมีหลักกฎหมายที่รับรองกรณีตามหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานของสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausular Rebus Sic Stantibus) เฉพาะประเด็นข้อพิพาทเกี่ยวกับสภาพการจ้างระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างเท่านั้น แต่หากเป็นกรณีของข้อพิพาทในเรื่องอื่นที่พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปทำให้การปฏิบัติการชำระหนี้เป็นไปอย่างยากลำบากหรือไม่สามารถปฏิบัติการชำระหนี้ได้ โดยคู่สัญญาไม่อาจคาดหมาย กลับไม่มีบทบัญญัติของกฎหมายที่จะสามารถบังคับใช้ได้เป็นการทั่วไปปรากฏในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ จึงนำมาสู่ข้อพิจารณาของผู้เขียนว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยควรที่จะมีบทบัญญัติเรื่องนี้เพื่อใช้บังคับได้เป็นการทั่วไป

5.1.2 ประเด็นการชำระหนี้เป็นพันธวิสัย

แม้หลักกฎหมายไทยเกี่ยวกับการชำระหนี้ตกเป็นพันธวิสัย จะมีความเห็นทางวิชาการ 2 ความเห็นได้แก่ ความเห็นที่หนึ่ง เห็นว่าสาเหตุที่ทำให้การชำระหนี้กลายเป็นพันธวิสัยจะต้องเป็นกรณีการชำระหนี้กลายเป็นพันธวิสัยอย่างเด็ดขาดเท่านั้น และความเห็นที่สอง เห็นว่าไม่จำเป็นต้องเป็นการชำระหนี้ตกเป็นพันธวิสัยอย่างเด็ดขาดเท่านั้น แต่หมายความว่ารวมถึงกรณีที่การชำระหนี้อยู่นอกขอบเขตความประสงค์อันแท้จริงแห่งมูลหนี้จนถึงขนาดต้องบังคับให้ลูกหนี้ชำระหนี้เป็นอย่างอื่น หรือหากบังคับให้เจ้าหนี้รับชำระหนี้ก็เป็นอันไร้ประโยชน์แก่เจ้าหนี้ ก็ถือได้ว่าเป็นการชำระหนี้กลายเป็นพันธวิสัยได้

ผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับความเห็นทางวิชาการที่ว่า การชำระหนี้ตกเป็นพันธวิสัยไม่จำเป็นต้องตกเป็นพันธวิสัยอย่างเด็ดขาด เนื่องจากเบื้องหลังมาตรา 219 เป็นไปตามสุภาษิตละตินที่ว่า “สิ่งที่เป็นไปไม่ได้ไม่ก่อให้เกิดหนี้” (Impossibillium Nulla Obligatio Est) ดังนั้น การชำระหนี้จะตกเป็นพันธวิสัยได้ก็ต่อเมื่อการชำระหนี้เป็นไปไม่ได้เลยเท่านั้น หากการชำระหนี้ยังคงมีความเป็นไปได้อยู่ ต้องเป็นกรณีที่การชำระหนี้ยังไม่ตกเป็นพันธวิสัย ทั้งนี้ มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า หลักการชำระหนี้ตกเป็นพันธวิสัยในระบบกฎหมายคอมมอนลอว์ (Common Law) ก็เป็นกรณีที่การชำระหนี้ตกเป็นพันธวิสัยอย่างเด็ดขาดเช่นเดียวกัน

5.1.3 ประเด็นการตีความสัญญา

ในการวิเคราะห์หัวข้อก่อนมีผลให้เมื่อเกิดกรณีที่กฎหมายต่างประเทศนำหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปมาใช้บังคับ แต่กฎหมายไทยไม่อาจนำหลักการชำระหนี้ยังไม่ตกเป็นพันธวิสัยมาปรับใช้แก่กรณีได้ จึงเป็นปัญหาที่ต้องพิจารณาต่อว่าควรแก้ปัญหายังไรเมื่อมีข้อเท็จจริงที่ต้องนำหลักการดังกล่าวมาปรับใช้แก่กรณี เนื่องจากหากจะบังคับให้ลูกหนี้ชำระหนี้ตามหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา (Pacta Sunt Servanda) นั้น ก็จะเป็นการยากลำบากต่อลูกหนี้อย่างยิ่ง กรณีดังกล่าวเกิดสภาวะครึ่ง ๆ กลาง ๆ ของการปรับใช้บทกฎหมายสองบท คือ หลักการชำระหนี้ตกเป็นพันธวิสัย และหลักสัญญาต้องเป็นสัญญา

ผู้เขียนเห็นว่า กรณีดังกล่าวตามข้อเท็จจริงเป็นช่องว่างทางสัญญาที่คู่สัญญาทั้งสองไม่ได้คาดเห็นกันไว้ล่วงหน้า และเป็นที่น่าอนว่าคู่สัญญาไม่มีเจตนาที่ต้องตรงกันในการตกลงแก้ปัญหาดังกล่าวอยู่แล้ว จึงไม่อาจตีความการแสดงเจตนาได้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 171 กรณีดังกล่าวจึงต้องตีความสัญญาตามหลักสุจริต และปรกติประเพณี ในการตีความสัญญาดังกล่าวตามหลักสุจริตนั้น ผู้เขียนเห็นว่า กรณีดังกล่าวสมควรนำหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) มาใช้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 368 แต่การนำมาตรา 368 มาปรับใช้นั้น ก็มีข้อจำกัดอยู่ที่สามารถใช้ได้กรณีที่เป็นนิติสัมพันธ์ด้านสัญญาเท่านั้น ไม่อาจนำมาปรับใช้แก่กรณีนิติสัมพันธ์อื่นที่ก่อให้เกิดหนี้ได้ อาทิ กฎหมายว่าด้วยทรัพย์สิน กฎหมายว่าด้วยมรดก กฎหมายว่าด้วยครอบครัว เป็นต้น

5.1.4 การใช้หลักกฎหมายทั่วไป

ส่วนของการนำหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) มาใช้ผ่านหลักสุจริตตามมาตรา 5 นั้น ผู้เขียนเห็นว่าก็เป็นอีกกลไกในการปรับใช้ที่น่าสนใจ และเมื่อผู้เขียนพิจารณาถึงหมวดหมุ่บทบัญญัติแห่งกฎหมายทั้งมาตรา 5 และมาตรา 368 แม้ทั้งสองบทบัญญัติเป็นบทบัญญัติที่ไม่ได้กำหนดข้อเท็จจริงอันเป็นองค์ประกอบ และกำหนดผลในทางกฎหมายไว้อย่างแน่นอนชัดเจน จึงเป็นบทกฎหมายยุติธรรม (Jus Aequum) ทั้งคู่ แต่อย่างไรก็ดี ทั้งสองบทบัญญัติมีข้อแตกต่างประการสำคัญ คือ มาตรา 5 นั้นเป็นบทบัญญัติที่เป็นบทกฎหมายทั่วไป (Jus General) ซึ่งบังคับใช้แก่การชำระหนี้ในเรื่องทั่วไป แต่มาตรา 368 นั้นเป็นบทบัญญัติที่เป็นบทกฎหมายพิเศษ (Jus Speciale) ซึ่งบังคับใช้แก่การตีความสัญญา เมื่อเกิดช่องว่างในสัญญาเป็นการเฉพาะ ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า ควรนำมาตรา 368 มาปรับใช้ขึ้นก่อนมาตรา 5 อนึ่ง ผู้เขียนมีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าการพิจารณาความสัมพันธ์ของประเภทบทบัญญัติแห่งกฎหมายลายลักษณ์อักษรนั้นผู้เขียนพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของบทบัญญัติเพียงสองบทบัญญัติเท่านั้น

ทั้งนี้ กรณีที่จำนำมาตรา 368 มาปรับใช้แก่กรณีก่อนมาตรา 5 นั้น ก็จำกัดเฉพาะนิติสัมพันธ์ในด้านสัญญาเท่านั้น หากเป็นนิติสัมพันธ์อื่นที่ก่อให้เกิดหนี้ อาทิ กฎหมายว่าด้วยทรัพย์สิน กฎหมายว่าด้วยมรดก กฎหมายว่าด้วยครอบครัว ก็สามารถนำมาตรา 5 มาปรับใช้แก่กรณีได้

แม้ผู้เขียนจะวิเคราะห์การนำหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) มาปรับใช้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้โดยไม่ต้องมีบทบัญญัติในหลักนี้โดยเฉพาะก็ตาม แต่สิ่งที่ปัญหาให้ต้องวินิจฉัยต่อ คือ หลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) มีความเป็นนามธรรมอย่างยิ่ง และไทยเป็นระบบกฎหมายซีวิลลอว์ (Civil Law) การนำหลักการนี้มาใช้ผ่านกลไกประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ตามที่ผู้เขียนวิเคราะห์โดยไม่มีบทบัญญัติเฉพาะยิ่งเป็นการยากอย่างยิ่ง อาทิ ศาลจะปรับใช้ หลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) อย่างไร ศาลจะ

ใช้หลักการนี้ตามที่ประเทศเยอรมันสกัดหลักนี้มาแล้ว หรือตามที่ประเทศฝรั่งเศสปรับแก้ไขบทบัญญัติในปี 2016 หรือใช้หลัก หลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ของอังกฤษ หรือปรับใช้ตั้งแต่สมัยซีเซโร (Cicero) ในตอนที่ยังไม่มีนักวิชาการนำหลักการนี้มาสกัด

การวิเคราะห์ดังกล่าวแม้มีความเป็นไปได้สูงในทางทฤษฎีที่จะนำหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) มาปรับใช้โดยไม่มีบทบัญญัติเฉพาะ แต่ในทางปฏิบัตินั้นเป็นเรื่องยากอย่างยิ่งที่ศาลจะวินิจฉัยเป็นไปในแนวทางเดียวกัน ทำให้ขัดต่อหลักความแน่นอนของกฎหมาย (Certainty Of Law) ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่าอาจได้เวลาพอสมควรแล้วที่ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยจะนำหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) มาสกัดเป็นของตนเองบ้าง อันจะกล่าวในบทต่อไป

5.2 วิเคราะห์กฎหมายต่างประเทศ

ในบทนี้จะเป็นการวิเคราะห์ความแตกต่างของกฎหมายในแต่ละประเทศ เพื่อกลั่นกรองตัวหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) ออกมาเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเป็นธรรมแก่คู่สัญญาทั้งสองฝ่ายมากที่สุด ทั้งนี้ จากการศึกษาทั้ง 3 ประเทศสามารถวิเคราะห์แยกประเด็นได้ ดังนี้

ประเด็นแรก ผลของหลักกฎหมายที่มารองรับเรื่องพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไปที่ส่งผลให้การปฏิบัติตามสัญญาของคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งเป็นไปอย่างยากลำบากของหลักกฎหมายเยอรมันและฝรั่งเศสนั้นเหมือนกัน คือ ก่อให้เกิดสิทธิในการเรียกร้องให้คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งเข้าเจรจา หากการเจรจาไม่สำเร็จ คู่สัญญาก็มีสิทธิเลิกสัญญา หรือร้องขอต่อศาลให้ปรับแก้ไขข้อสัญญา หรือคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งที่เผชิญกับความยากลำบากจะร้องขอต่อศาลให้ปรับแก้ไขข้อสัญญาหรือยกเลิกสัญญาก็ได้ ส่วนผลของหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ของกฎหมายอังกฤษ คือ สัญญานั้นจะสิ้นสุดและคู่สัญญาเป็นอันหลุดพ้นจากการปฏิบัติตามสัญญา

ประเด็นที่สอง ลำดับการใช้สิทธิตามหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป หากพิจารณาลำดับการใช้สิทธิตามหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) ในแต่ละประเทศ จะพบว่า มาตรา 313 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน และมาตรา 1195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส มีความคล้ายคลึงกันอย่างมาก กล่าวคือ ลำดับการใช้สิทธิที่เปิดโอกาสให้คู่สัญญาฝ่ายที่รับภาระสามารถร้องขอให้อีกฝ่ายเข้าเจรจาก่อนได้ หากคู่สัญญาสามารถตกลงกันได้ในช่วงตอนการเจรจาก็บังคับตามเจตนาได้ทันที แต่หากไม่สามารถตกลงกันได้ หรือไม่สามารถตกลงกันได้ จึงจะใช้สิทธิเลิกสัญญาเป็นลำดับสุดท้ายตามหลักมาตรการขั้นสุดท้าย (Ultima Ratio) ในขณะที่หลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ของประเทศอังกฤษเอง ไม่มีลำดับการใช้สิทธิ เพราะผลของหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) มีเพียงอย่างเดียว คือ สัญญาสิ้นสุดทันทีและคู่สัญญาเป็นอันหลุดพ้นจากการปฏิบัติตามสัญญา

ประเด็นที่สาม หากพิจารณาถึงความชัดเจนในการนำบทบัญญัติเรื่องหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) มาบังคับใช้แก่กรณี ตัวบทบัญญัติของกฎหมายเยอรมันจะมีความชัดเจนกว่า กล่าวคือ มาตรา 313 วรรคสอง แห่งประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันจะวางหลักชัดเจนในกรณีที่คู่สัญญาทั้งสองฝ่ายมีมูลเหตุชักจูงใจตามทฤษฎีอรรถวิสัยซึ่งเป็นรากฐานสำคัญแห่งสัญญา สัญญาดังกล่าวก็ถูกปรับแก้ได้ตามมาตรา 313 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน อาทิ การที่คู่สัญญาได้เผยเจตนาที่อยู่ภายในของตนให้อีกฝ่ายทราบทำให้มูลเหตุชักจูงใจซึ่งเดิมที่เป็นทฤษฎีอรรถวิสัย ได้เปลี่ยนมาเป็นวัตถุประสงค์แห่งสัญญา กล่าวอีกนัย เป็นวัตถุประสงค์ทางอรรถวิสัย ในขณะที่บทบัญญัติมาตรา 1195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสไม่ได้เขียนถึงกรณีดังกล่าว

ประเด็นที่สี่ ความชัดเจนในเรื่องของการใช้สิทธิทางศาลของบทบัญญัติ ในมาตรา 1195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสจะบัญญัติชัดเจนว่ากรณีใดบ้างจึงจะใช้สิทธิทางศาลได้ แล้วจะใช้สิทธิทางศาลโดยมีวัตถุประสงค์อะไร อาทิ การร้องขอให้ศาลปรับปรุงแก้ไขข้อสัญญาได้ และการที่คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งร้องขอให้ศาลเลิกสัญญา ในขณะที่บทบัญญัติมาตรา 313 ของประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันเองไม่มีการบัญญัติชัดเจนเช่นนั้น แต่ก็มีผลคล้ายคลึงกันในทางปฏิบัติเหมือนฝรั่งเศส

ประเด็นที่ห้า ประเทศอังกฤษมีการปรับใช้หลักข้อสัญญากรณีมีเหตุสุดวิสัย (Force Majeure Clause) เพื่อยกเว้นหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) แต่มาตรา 313 และมาตรา 1195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสไม่ได้บัญญัติเรื่องนี้เฉพาะ แต่เป็นเรื่องทั่วไปที่เป็นหลักเสรีภาพการแสดงเจตนา (Freedom of contract)

ประเด็นที่หก ขอบเขตการบังคับใช้หลักกฎหมาย เนื่องจากนักวิชาการเยอรมันอธิบายว่ามาตรา 313 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมันใช้ในกฎหมายทรัพย์สิน มรดก ครอบครัวด้วย ในขณะที่ขอบเขตของมาตรา 1195 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศสและหลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ของกฎหมายอังกฤษใช้แค่สัญญา

ประเด็นที่เจ็ด การแบ่งแยกความแตกต่างในการปรับใช้หลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ของกฎหมายอังกฤษ กล่าวคือ ศาลอังกฤษจะแบ่งแยกกรณีที่เป็นความยากลำบากในการชำระหนี้ (Impracticability) และความยากลำบากในการชำระหนี้โดยแท้ (Pure Impracticability) หรือเรียกอีกอย่างว่าหลักความยากลำบากในการชำระหนี้ (Hardship) เนื่องจากในกรณีที่เป็นการชำระหนี้โดยแท้ (Impracticability) ศาลอังกฤษจะปรับใช้หลักข้อขัดข้องร้ายแรงนอกเหนือความคาดหมาย (Frustration) ซึ่งจะมีผลทำให้สัญญาสิ้นสุดลง ในขณะที่กรณีความยากลำบากในการชำระหนี้โดยแท้ (Pure Impracticability) อย่างเช่น ภาวะผันผวนทางเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ศาลจะนำหลักความยากลำบากในการชำระหนี้ (Hardship) มาบังคับใช้แก่กรณี ซึ่งมีผลให้คู่สัญญาสามารถปรับแก้ไขสัญญาได้ ในขณะที่บทบัญญัติของฝรั่งเศสและเยอรมันก็มีผลที่เหมือนกัน คือ ก่อให้เกิดสิทธิในการเรียกร้องให้คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งชำระหนี้ หากการชำระหนี้ไม่สำเร็จ คู่สัญญาก็มีสิทธิเลิกสัญญาหรือร้องขอให้ศาลให้ปรับแก้ไขสัญญา หรือคู่สัญญาฝ่ายหนึ่งที่เผชิญกับความยากลำบากจะร้องขอต่อ

ศาลให้ปรับแก้ไขข้อสัญญาหรือยกเลิกสัญญาก็ได้ ตามมาตรา 313 ประมวลกฎหมายแพ่งเยอรมัน และ มาตรา 1195 ประมวลกฎหมายแพ่งฝรั่งเศส

6. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) ในแต่ละประเทศพบว่า กฎหมายเยอรมันและฝรั่งเศสมีบทบัญญัติที่บัญญัติถึงหลักการนี้ไว้ โดยเฉพาะ และมีหลักการที่คล้ายคลึงกัน ในขณะที่กฎหมายอังกฤษก็มีหลักกฎหมายเฉพาะเช่นกัน แม้จะไม่ได้อยู่ในรูปแบบลายลักษณ์อักษร แต่ก็อยู่ในรูปแบบของหลักกฎหมายที่ศาลสามารถนำมาปรับใช้ได้ แต่จะมีผลแตกต่างจากหลักกฎหมายเยอรมันและฝรั่งเศส

ส่วนประเทศไทยนั้นไม่มีบทบัญญัติที่บัญญัติถึงหลักการนี้ไว้โดยเฉพาะในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เมื่อพฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไป ทำให้คู่สัญญาสามารถปฏิบัติตามสัญญาได้อย่างยากลำบาก ซึ่งส่งผลกระทบให้รากฐานของสัญญานั้นเปลี่ยนแปลงไป จึงต้องพิจารณาหลักกฎหมายที่สามารถนำมาใช้บังคับกับข้อเท็จจริงเป็นกรณี ๆ ไป เช่น หลักสุจริตตามมาตรา 5 หรือตามหลักการตีความสัญญาตามมาตรา 368 หรือตามหลักการชำระหนี้กลายเป็นพ้นวิสัยตามมาตรา 219

ด้วยเหตุทั้งหมดที่ได้กล่าวข้างต้น ผู้เขียนจึงเห็นว่าควรมีการเพิ่มเติมบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่กล่าวถึงหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) อันจะกล่าวในข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะ

สืบเนื่องมาจากหลักพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไป (Clausula Rebus Sic Stantibus) ที่ถูกสกัดออกมาเป็นรูปธรรมของแต่ละประเทศนั้นมีผลสุดท้าย คือ การเลิกสัญญา ผู้เขียนจึงเสนอให้เพิ่มเติมบทบัญญัตินี้ดังกล่าวในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บรรพ 2 ว่าด้วยหนี้ ลักษณะ 2 เรื่องสัญญา หมวดที่ 4 ว่าด้วยการเลิกสัญญา ผู้เขียนขอเสนอเพิ่มเติมบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์

มาตรา 387/1 โดยบัญญัติว่า “เมื่อได้ทำสัญญาขึ้นมาแล้ว และพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาได้เปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญ ซึ่งหากคู่กรณีในสัญญาได้คาดเห็นพฤติการณ์เช่นนั้นล่วงหน้าในขณะที่ตกลงทำสัญญากันก็จะต้องไม่เข้าทำสัญญานั้น หรือทำขึ้นโดยมีเนื้อหาแตกต่างออกไป ดังนี้ เมื่อพิจารณาจากพฤติการณ์แห่งกรณี หากบังคับให้คู่กรณีฝ่ายใดต้องผูกพันตามสัญญาโดยเคร่งครัดจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนเสียหายเกินควรคาดหมายได้ตามปกติ คู่กรณีฝ่ายนั้นอาจจะเรียกร้องให้ปรับปรุงเนื้อหาแห่งสัญญาได้

หากปรากฏข้อเท็จจริงอันเป็นมูลเหตุชักจูงใจกลายเป็นวัตถุประสงค์แห่งสัญญา และเป็นรากฐานแห่งสัญญานั้น มิได้เป็นไปตามที่คู่กรณีเข้าใจกัน ก็ให้ถือว่าเป็นพฤติการณ์อันเป็นรากฐานแห่งสัญญาเปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญด้วย

หากการเรียกร้องให้ปรับปรุงเนื้อหาแห่งสัญญาถูกปฏิเสธหรือล้มเหลว คู่สัญญาอาจตกลงกันเพื่อเลิกสัญญาตามวันเวลา และเงื่อนไขที่คู่สัญญาร่วมกันกำหนด หรือคู่สัญญาอาจตกลงร่วมกันเพื่อขอให้ศาล

ปรับข้อสัญญาก็ได้ กรณีที่คู่สัญญาไม่อาจตกลงกันได้ภายในระยะเวลาที่เหมาะสม คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดอาจร้องขอให้ศาลปรับปรุงสัญญาหรือเลิกสัญญาตามวันเวลาและเงื่อนไขที่ศาลกำหนดก็ได้

อนึ่ง บทบัญญัตินี้ไม่บังคับใช้แก่กรณีคู่สัญญามีข้อสัญญาที่กำหนดผลของสัญญาเมื่อมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นอันเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้การปฏิบัติการชำระหนี้ตามสัญญาไม่สามารถกระทำได้”